

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Visuddhimagga nidānakathā

Visuddhimaggo nāmāyam ganthro piṭakattayasārabhūto sakalaloke paṭipattidīpakaganthānam aggo hoti setṭho pamukho pāmokkho uttamo pavaro cāti viññūhi pasattho. Tattha hi saṅgīttittayārūlhassa tepiṭakabuddhavacanassa attham̄ samkhipitvā sikkhattayasaṅgahitam̄ brahmacariyam̄ paripuṇṇam̄ pakāsitam̄ suvisadañca. Evam̄ pasatthassetassa visuddhimaggassa **nidānakathāyapi** bhavitabbameva. Tasmādāni tampakāsanathamidam̄ pañhakammañc vuccati –

“So panesa **visuddhimaggo** kena kato, kadā kato, kattha kato, kasmā kato, kimattham̄ kato, kim̄ nissāya kato, kena pakārena kato, kissa sakalaloke patthaṭo”ti.

Tattha **kena katoti** ācariyabuddhaghosattheravarena tepiṭakasaṅgahaṭhakathākārena kato.

Kadā katoti amhākam̄ bhagavato sammāsambuddhassa sakalalokanāthassa parinibbutikālato pacchā dasame vassasatake (973 -buddhavasse) kato.

Kattha katoti sīhaļadīpe anurādhapure mahāvihāre kato.

Kasmā katoti visuddhikāmānam̄ sādhujanānam̄ tadadhigamupāyam̄ sammāpaṭipattinayam̄ nāpetukāmatāsaṅkhātena attano ajjhāsayena sañcoditattā, **sanghapālattherena** ca ajjheshitattā kato.

Ettha pana ṭhatvā ācariyabuddhaghosattherassa uppatti kathetabbā, sā ca **mahāvamse** (cūlavāmso tipi voharite dutiyabhāge) sattatimsamaparicchede pannarasādhikadvisatagāthāto (37, 215) paṭṭhāya bāttimśāya gāthāhi pakāsitāyeva. Katham? –

Mahāvam̄sa-buddhaghosakathā

215. Bodhimanḍasamīpamhi, jāto brāhmaṇamāṇavo;
Vijjā-sippa-kalā-vedī, tīsu vedesu pāragū.

216. Sammā viññātasamayo, sabbavādavisārado;
Vādatthī jambudīpamhi, āhiṇḍanto pavādiko.

217. Vihārameka'māgamma, rattim̄ pātañjalīmatam̄;
Parivatteti sampuṇṇa-padam̄ suparimanḍalam̄.

218. Tattheko revato nāma, mahāthero vijāniya;
“Mahāpañño ayam̄ satto, dametum̄ vaṭṭatī”ti, so.

219. “Ko nu gadrabharāvena, viravanto”ti abravi;
“Gadrabhānam̄ rave attham̄, kim̄ jānāsi”ti āha tam̄.

220. “Aham̄ jāne”ti vutto so, otāresi sakam̄ matañ;
Puṭṭham̄ puṭṭham̄ viyākāsi, viraddhampi ca dassayi.

221. “Tena hi tvam̄ sakam̄ vāda-motārehī”ti codito;
Pāli'māhā'bhidhammadassa, attha'massa na so'dhigā.

- 222.** Āha “kasse’ sa manto” ti, “buddhamanto” ti so’ bravi;
“Dehi metam” ti vutte hi, “gaṇha pabbajja tam” iti.
- 223.** Mantatthī pabbajitvā so, uggaṇhi piṭakattayaṁ;
Ekāyano ayaṁ maggo, iti pacchā ta’ maggahi.
- 224.** Buddhassa viya gambhīra-ghosattā naṁ viyākarum;
Buddhaghosoti ghoso hi, buddho viya mahītale.
- 225.** Tattha **ñāṇodayam** [**ñāṇodayam** nāmapakaraṇam idāni kuhiñcipi na dissati;] nāma, katvā pakaraṇam tada; Dhammasaṅgaṇiyākāsi, kaccham so **aṭṭhasāliniṁ** [**idāni** dissamānā pana aṭṭhasālinī sīhaladīpikāyeva; na jambudīpikā; parato (54-55 piṭhesu) esa āvibhavissati].
- 226.** **Parittaṭṭhakathañceva** [**parittaṭṭhakathanti** piṭakattayassa saṅkhepato atthavaṇṇanābhūtā khuddakaṭṭhakathāti adhippetā bhavesu], kātum ārabhi buddhimā; Tam disvā revato thero, idam vacanamabravi.
- 227.** ‘Pālimattam idhānītam, natthi aṭṭhakathā idha [**ettha sagībhittayārūlhā** moggaliputtatissattherassa santikā uggahitā sissānusissaparamparātā mūlaṭṭhakathā kasmā jambudīpe sabbaso antarahitāti vimamṣitabbam]; Tathācariyavādā ca, bhinnarūpā na vijjare.
- 228.** Sīhaṭṭhakathā suddhā, **mahindena** matīmatā; Saṅgītittayamārūlham, sammāsambuddhadesitam.
- 229.** Sāriputtādigītañca, kathāmaggam samekkhiya; Katā sīhaṭṭhāsāya, sīhalesu pavattati.
- 230.** Tam tattha gantvā sutvā tvam, māgadhānaṁ niruttiyā; Parivattehi, sā hoti, sabbalokahitāvahā”.
- 231.** Evaṁ vutte pasanno so, nikhamitvā tato imam; Dīpam āgā imasseva [**idassevāti imasseva mahānāmarañño** kāle 953-975 buddhavasse; ayañca vassaparicchedo sīhaṭṭhājavamṣam niśāya dassito; **yupriyavicakkhaṇānam** pana matena 941-964 buddhavasse iti veditabbo; evamuparipi;], rañño kāle mahāmati.
- 232.** Mahāvihāram sampatto, vihāram sabbasādhunam; Mahāpadhānagharam gantvā, **saṅghapālassa** santikā.
- 233.** Sīhaṭṭhakatham sutvā, theravādañca sabbaso; “Dhammassāmissa esova, adhippāyo” ti nicchiya.
- 234.** Tattha saṅgham samānetvā, “kātum aṭṭhakatham mama; Potthake detha sabbe” ti, āha, vīmaṇsitum sa tam.
- 235.** Saṅgho gāthādvayaṁ tassā’dāsi “sāmatthiyam tava; Ettha dassehi, tam disvā, sabbe demāti potthake” [**234-5 gāthāsu ayamatthayojanā-** “tattha mahāvihāre samgham mahānetvā samgha sannipātam kāretvā ācariyapubbaddhaghoso evamāha ‘aṭṭhakatham kātum sabbe pāli-aṭṭhakathā-potthake mama dethā’ti; so samgho tam vīmaṇsitum samyuttanikāyato ‘antojāṭā’tiādikam ca ‘sile patiṭṭhāyā’tiādikam cāti gāthādvayaṁ tassa adāsi ‘ettha tava sāmatthiyam ñāṇappabhāvam dasseti; tam disvā sabbe

potthake demā'tivatvā''ti; iminā pana ayamatthā dassito hoti “ācariya buddhagħoso visuddhimaggam karonto tadeva gāthādvayam oloketvā, kiñci pi aññam potthakam anoloketvā akāsi”'ti; tassa panatthassa yuttāyuttavicāraṇā parato (39-49-piṭṭhesu) āgamissati].

- 236.** Piṭakattaya'mettheva, saddhiṃ aṭṭhakathāya so;
Visuddhimaggam nāmā'kā, saṅgahetvā samāsato.
- 237.** Tato saṅgham samūhetvā, sambuddhamatakovidam;
 Mahābodhisamīpamhi, so tam vācetu mārabhi.
- 238.** Devatā tassa nepuññam, pakāsetum mahājane;
 Chādesum potthakam so pi, dvattikkhattumpi tam akā [238 gāthāya ayamattho— “devatā tassa buddhagħosassha nepuññam nipaṇaññāppasāvam mahājanassa pakāsetum tena likhitam visuddhimaggapoththakam chādesum paṭicchādetvā apassiyabhāvam pāpetvā ṭhapesum; so pi buddhagħoso dutiyampi tam likhi, tampi devatā chadesum; tatiyampi likhī”'ti; tena vuttam “dvattikkhattumpi tam akā”'ti; idameva mahāvamsavacanam nissāya vittāretvā kathitāya buddhagħosuppattiyyā nāma kathāla ekaratteneva visuddhimaggassa tikkhattumpi likhitvā niṭħāpitabhāvo pakāsito; īdisī pana kathā bahūnaṁ vimhayajananīpi parikkhakānaṁ samṣayajananī hoti; tasmā imissāpi vicāraṇā parato (47-8-piṭṭhesu) dassiyissati].
- 239.** Vācetum tatiye vāre, potthake samudāhaṭe;
 Potthakadvaya'maññampi, sañṭhapesum tahiṃ marū.
- 240.** Vācayimṣu tadā bhikkhū, potthakattaya'mekato;
 Ganthato atthato vāpi, pubbāparavasena vā.
- 241.** Theravādehi pālīhi, padehi byañjanehi vā;
 Aññathattamahū neva, potthakesupi tīsupi.
- 242.** Atha ugghosayī saṅgho, tuṭṭhahaṭṭho vissesato;
 Nissamṣayam'sa **metteyyo**, iti vatvā punappunam.
- 243.** Saddhiṃ aṭṭhakathāyā'dā, potthake pitakattaye;
 Ganthākare vasanto so, vihāre dūrasaṅkare.
- 244.** Parivattesi sabbāpi, sīhaļaṭṭhakathā tadā;
 Sabbesam mūlabhāsāya, māgadhāya niruttiyā.
- 245.** Sattānam sabbabhāsānam, sā ahosi hitāvahā;
 Theriyācariyā sabbe, pālim viya ta'maggahum.
- 246.** Atha kattabbakiccesu, gatesu pariniṭṭhitim;
 Vanditum so **mahābodhi**, jambudīpaṁ upāgami''ti [so mahābodhi vanditum jambudīpaṁ upāgamīti idam vacanam purimavacanehi asaṃsaṭṭham viya hoti; pubbe hi “ācariyabuddhagħoso bodhimaqdasamīpe jāto”'ti ca, “sīhaļadīpaṁ gantvā sīhaļaṭṭhakathāyo māgadhahāsāya parivattehīti tassācariyena revatatherena vutto”'ti ca vuttm; tasmā idhāpi ācariyabuddhagħosassha pavatti tadanurūpā “tā bhāsāparivattitaṭṭhakathāyo ādāya sāsanujjotanatthaṁ jambudīpaṁ upāgami''ti evamādinā sāsanujjotanamūlikā eva bhavitum arahati, na pana mahābodhivandanamūlikāti].

Ayañca pana mahāvamsakathā 1950 - kharistavasse **hābadamahāvijjālayamuddanayante** romakkharena mudditassa visuddhimaggapoththakassa purecārikakathāyam “anekānettha atthi

vicāretabbānī”ti vatvā **dhammānandakosambīnā** makena vicakkhaṇena vicāritā. Tamettha yuttāyuttavicinanāya dassetvā anuvicāraṇampissa karissāma.

Jātidesavicāraṇā

1. Tattha hi tena **dhammānandena** “buddhaghoso bodhimaṇḍasamīpe (buddhagayāyam) jātoti na yuttameta”nti vatvā tamṣādhanatthāya cattāri byatirekakāraṇāni dassitāni. Katham?

(Ka) “buddhaghosena pakāsitesu tamkālikavatthūsu ekampi tam natthi, yam magadhesu uppanna”nti paṭhamam kāraṇam dassitam. Tadakāraṇameva. Ācariyabuddhaghosathero hi saṅgahaṭṭhakathāyo karonto porāṇaṭṭhakathāyoyeva saṃkhipitvā, bhāsāparivattanamattena ca visesetvā akāsi, na pana yam vā tam vā attano dīṭhasutam dassetvā. Vuttañhetam ācariyena –

“Samvaṇṇanam tañca samārabhanto,
Tassā mahāaṭṭhakatham sarīram;
Katvā mahāpaccariyam tatheva,
Kurundināmādisu vissutāsu.

Vinicchayo aṭṭhakathāsu vutto,
Yo yuttamattham apariccajanto;
Athopi antogadhatheravādam,
Samvaṇṇanam samma samārabhissa”nti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

“Tato ca bhāsantarameve hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā;
Vinicchayaṁ sabbamasesayitvā,
Tantikkamaṇi kiñci avokkamitvā.

Suttantikānam vacanānamattham,
Suttānurūpam paridīpayantī;
Yasmā ayam hessati vaṇṇanāpi,
Sakkacca tasmā anusikkhitabbā”ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

Yatheva ca ācariyabuddhaghosena attano aṭṭhakathāsu tamkālikāni māgadhekāni vatthūni na pakāsitāni, tatheva sīhalikānipi dakkhiṇaindiyaratṭhikānipi. Na hi tattha **vasabharājakālato** (609-653 - buddhavassa) pacchā uppannavatthūni dīṭhāni ṭhapetvā **mahāsenarājavatthum** [pārā. aṭṭha. 2.236-237], ācariyo ca tato tisatamattavassehi pacchātare **mahānāmarañño** kāle (953-975-bu-va) sīhaladīpamupāgato. Tasmā aṭṭhakathāsu tamkālikamāgadhekavatthūnam appakāsanamattena na sakkā takkattā na māgadhekoti nātunti.

[Kha] punapi tena “sabbesupi buddhaghosaganthesu uttaraindiyadesāyattam paccakkhato dīṭhassa viya pakāsanam natthī”ti dutiyam kāraṇam dassitam. Tassapi akāraṇabhāvo purimavacaneneva veditabbo. Apica **sāratthappakāsiniyā** nāma samyuttaṭṭhakathāyam, **sumāngalavilāsiniyā** nāma dīghanikāyaṭṭhakathāyāñca vuttasamvaṇṇanāyapi veditabbo. Tattha hi –

“Yatheva hi kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena thūpārāmam gantabbam hoti, evam hiraññavatikāya nāma nadiyā pārimatīrato sālavananam uyyānam. Yathā anurādhapurassa thūpārāmo, evam tam kusinārāya hoti. Thūpārāmato dakkhinadvārena nagaram pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evam uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā. Tasmā tam upavattananti vuccati”ti [sam. ni. aṭṭha. 1.1.186; dī. ni. aṭṭha. 2.198] –

Paccakkhato diṭṭhassa viya pakāsanampi dissateva. Tampi pana porāṇatṭhakathāhi bhāsāparivattanamattamevāti gahetabbam, tādisāya atthasamvaṇṇanāya mahāmahindattherakālatoyeva pabhuti vuttāya eva bhavitabbattāti.

[Ga) punapi tena “unhassāti aggisantāpassa, tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo”ti **visuddhimagge** (1, 30-piṭhe) vuttasamvaṇṇanām pakāsetvā “tassā panassa avahasanīyabhāvo pākaṭoyevā”ti ca hīletvā “indiyaratthe pana uttaradesesu gimhakāle vatthacchādanarahitā mānusakāyacchavi sūriyasantāpena ekamsato dayhati, tam na jānanti dakkhiṇaindiyadesikā”ti tatiyam kāraṇam daļhatarabhāvena dassitam. Tattha pana yadi “sūriyasantāpena ekamsato dayhati”ti etam ujukato sūriyarasmisantāpeneva daḍḍhabhāvam sandhāya vucceyya, evam sati **dam̄samakasavātātapasāsapasamphassānantī** pade **ātapasaddena** samānatthattā na yuttameva. Yadi pana sūriyasantāpasāñjātena unhautunā daḍḍhabhāvam sandhāya vucceyya, evam sati uttaraindiyadesesu, aññattha ca tādisesu atiunhaṭṭhānesu sūriyasantāpasañjātassa unhautuno paṭīghātāya cīvaraṁ senāsanañca paṭisevīyatīti ayamattho na na yutto. Tathā hi vuttam **vinayaṭṭhakathāyam** (3, 58)

“**Sītam unhanti** utuvisabhāgavasena vutta”nti.

Sā pana visuddhimagge padatthasamvaṇṇanā porāṇasuttantaṭṭhakathāhi āgatā bhaveyya. Tathā hi vuttam **papañcasūdaniyā** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathāya **sabbāsavasuttavaṇṇanāyam** (1, 58) “**unhanti** cettha aggisantāpova veditabbo, sūriyasantāpavasena panetam vatthu vutta”nti. Ettha ca sacāyamattho ācariyena attano mativasena vutto assa, tassa vatthussa porāṇatṭhakathāyam vuttabhāvañca tassā atthasamvaṇṇanāya attano matibhāvañca yuttabhāvañca pakāseyya. Ācariyo hi yattha yattha porāṇatṭhakathāsu avuttattham visesetvā dasseti, tattha tattha tādisam nāpakavacanampi pakāsetiyeva, yathā **sumangalavilāsiniyam** (1, 72) “etha āṇattiyānissaggiyathāvarāpi payogā yujanti, aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā”ti vacanam, yathā ca **papañcasūdaniyam** (1, 30) “avicāritametam porāṇehi, ayam pana attano matī”ti vacanam. Na cettha kiñci pi nāpakavacanam pakāsitam. Tasmā “yadetaṁ ‘**unhassāti** aggisantāpassā’ti ca, ‘**unhanti** cettha aggisantāpova veditabbo’ti ca vacanam, etam porāṇasuttantaṭṭhakathāvacana”nti veditabbanti.

(Gha) punapi tena “**papañcasūdaniyā** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathāyam **gopālakasuttam** samvaṇṇento [ma, ni, aṭṭha, 1.350] buddhaghoso ‘magadhavideharatṭhānam antare gaṅgāya nadiyā majjhe vālukaththaladīpakā atthī’ti saddahati maññe. Buddhaghosena pana diṭṭhagaṅgā sīhaṭadīpe mahāveligaṅgāyeva, na pana indiyaratṭhikānam setṭhasammata mahāgaṅgāti pākaṭoyevāyamattho”ti catuttham kāraṇam dassitam. Tam pana idāni mahāgaṅgāya majjhe tasmiṁ thāne tādisam dīpakam adisvā “pubbepi evameva bhaveyyā”ti ekamsato gahetvā vuttavacanamattameva. Nadiyo pana sabbadāpi tenevākārena tiṭṭhantīti na sakkā gahetunti pākaṭoyevāyamattho. Tasmā yathā pubbe tassa gopālassa kāle tasmiṁ thāne majjhe gaṅgāya tādisā dīpakā samvijjamānā ahesum, tatheva porāṇatṭhakathāsu esa attho samvaṇṇito, tadeva ca vacanam ācariyena bhāsāparivattanam katvā pakāsitanti evameva gahetabbam. Tasmā tampi akāraṇamevāti.

Brāhmaṇakulavicāraṇā

2. Atha “brāhmaṇamāṇavo”ti padampi tena evam vicāritaṁ –

(Ka) “buddhaghoso ‘brāhmaṇakulajāto’ti na sakkā gahetum. Kasmā vedakālato paṭṭhāya yāvajjatanā sabbepi brāhmaṇā

Brāhmaṇosya mukhamāsīdi, bāhū rājanya? Kata?; Ūrū tadasya yada vagya?, Padbhȳām gūdro ajāyatā”ti [iruveda, 10-maṇḍala, 90; tathā athava 6 veda 19, 6, 6].

Imam purisasuttam nāma mantam jānantīti saddahiyā.

Ayam panassā attho – ‘brāhmaṇo assa (brahmuno) mukham āsi. Bāhū rājañño kato, khattiyā assa bāhūti vuttam hoti. Yo vesso, so assa ūrū. Suddo assa pādehi ajāyi’ti.

Buddhaghoso pana ‘paññitabrahmaṇo’ti ñātopi tam gātham na aññāsi. Tathā hi tena **bandhupādāpaccāti** padassa atthavaññanāyam ‘tesam kira ayam laddhi – brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭhipādato’ti [dī. ni. aṭṭha. 1.263; ma. ni. aṭṭha. 1.508] tissā vedagāthāya asamānattho vaṇṇito’ti.

Ayam panettha anuvicāraṇā – yadi ca tamkālikānampi brāhmaṇānam laddhi tatheva bhaveyya yathā etissam gāthāyam vuttā, sā catthavaññanā ācariyassa matimattā. Evam sati sā vicāraṇā yuttā bhaveyya. Etissam pana gāthāyam “brāhmaṇosya mukhamāsidi”ti paṭhamapādena “brāhmaṇā brahmuno mukhato jāta”ti attho ujukato na labbhati. Buddhakāle pana brāhmaṇānam laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato jāta”ti evameva ahosīti pākaṭoyevāyamattho. Tathā hi **dīghanikāye** pāthikavagge **agganīnasutte** (3, 67)

“Dissanti kho pana vāsetṭha brāhmaṇānam brāhmaṇiyo utuniyopi gabbhiniyopi vijāyamānāpi pāyamānāpi. Te ca brāhmaṇā 0 yonijāva samānā evamāhamṣu – brāhmaṇova setṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā. Brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā. Brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā. Brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādāti. Te brahmānañceva abbhācikkhanti, musā ca bhāsanti, bahuñca apuññam pasavanti”ti –

Bhagavatā mahākāruṇikena vāsetṭhabhāradvājānam brāhmaṇamānavakānam bhāsitam, tehi ca tam abhinanditam. Te pana dvepi mānavakā jātivasena parisuddhabrāhmaṇā ceva honti tiṇḍampi vedānam pāraguno ca. Tasmā “brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā”ti vacanassa tamkālikānām brāhmaṇānam laddhivasena vuttabhāvo pākaṭoyeva. Yathā cetam, evam “khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭhipādato”ti vacanampi “tamkālikabrahmaṇānam laddhiññūhi porāṇaṭṭhakathācariyehiutta”nti saddahitvā ācariyabuddhaghosena tam sabbam porāṇaṭṭhakathāto bhāsāparivattanamattena visesetvā pakāsitam bhaveyya. Tasmā tāyapi vedagāthāya ācariyassa abrāhmaṇabhāvasādhanānam anupapannamevāti.

(Kha) punapi tena ācariyabuddhaghosatherassa abrāhmaṇabhāvasādhanattham dutiyampi kāraṇam evamāhaṭam –

“Brāhmaṇaganthesu gabbhaghātavācakam **bhrūnahāti** padam pāliyam bhūnahu (bhūnahano) iti dissati. **Māgaṇḍiyasutte** bhariyāya methunasamvāsābhāvena uppajjanārahagabbhassa nāsakattam sandhāya māgaṇḍiyo paribbājako bhagavantam ‘bhūnahu (bhūnahano) samaṇo gotamo’ti [ma. ni. 2.207 ādayo] āha. Tam buddhaghoso na jānātīti pākaṭoyeva tadathasamvāññanāya. Tattha hi tena bhūnahunoti (bhūnahananassā) padam ‘hatavadḍhino mariyādakārakassā’ti [ma. ni. aṭṭha. 2.207] vaṇṇita”nti.

Tampi ayuttameva. Na hi māgaṇḍiyena phoṭṭhabbārammaṇāparibhogamattameva sandhāya bhūnahunhubhāvo vutto, atha kho channampi lokāmisārammaṇānam aparibhogam sandhāya vutto. Tasmiñhi sutte –

“Cakkhum kho māgaṇḍiya rūpārāmam rūparatam rūpasammuditam, tam tathāgatassa dantañ guttam rakkhitam samvutam, tassa ca samvārāya dhammañ deseti, idam nu te etam māgaṇḍiya sandhāya bhāsitam ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Etadeva kho pana me bho gotama sandhāya bhāsitam ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Tam kissa hetu, evañhi no sutte ocaratī...pe... mano kho māgaṇḍiya dhammārāmo dhammarato dhammasammudito, so tathāgatassa danto gutto

rakkhito samvuto, tassa ca samvarāya dhammam deseti, idam nu te etam māgaṇḍiya sandhāya bhāsitam ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Etadeva kho pana me bho gotama sandhāya bhāsitam ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Tam kissa hetu, evañhi no sutte ocaratī’ti [ma. ni. 2.207 ādayo].

Evañ bhagavato ca anuyogo māgaṇḍiyassa ca paṭiññā āgatā.

Ettha hi methunappatisevanavasena photṭhabbārammaṇaparibhogahetu eva gabbhapatitthānam sambhavatī tadaparibhogameva sandhāya “bhūnahū”ti vattum arahati, tadaññesañ pana pañcannam rūpādiarammaṇānam, tatthāpi visesato dhammārammaṇassa suddhamanoviññāñena paribhogahetu natthi kiñci gabbhapatitthānantि tesam aparibhogam sandhāya bhūnahūti vattum na arahatiyeva, māgaṇḍiyena pana sabbānipi tāni sandhāya vuttabhāvo paṭiññāto, kāraṇañcassa dassitam “evañhi no sutte ocaratī”ti. Tasmā kiñcāpi dāni brāhmaṇaganthesu bhūnahu- (bhrūnahā) saddo gabbhaghātanatthe dissati, māgaṇḍiyasutte paneso attho na yujjatī ācariyena “hatavaḍḍhi mariyādakārako”ti ayamevattho porāṇaṭhakathāya bhāsāparivattanavasena pakāsitoti veditabbo.

(Ga) punapi tena “idampana buddhaghosassa abrāhmaṇabhāvasādhakam pacchimakāraṇam, so hi

visuddhimagge sīlaniddese (1, 31) brāhmaṇānam parihāsañ karonto ‘evañ iminā

piñḍapātapaṭisevanena purāṇañca jighacchāvedanam paṭiññākāmi, navañca vedanam

aparimitabhojanapaccayam **āharahatthaka alaṁṣṭaka tatravaṭṭaka kākamāsaka**

bhuttavamitakabrāhmaṇānam aññataro viya na uppādessāmīti paṭisevati’ti āha. Idam pana ekassa

bhinnabrāhmaṇaladdhikassāpi vacanam siyāti tadeva dalhakāraṇam katvā na sakkā ‘buddhaghoso

abrāhmaṇo’ti vattu’nti tatiyam kāraṇam vuttam. Tam pana atisañvejanīyavacanameva. Na hetam

ācariyena brāhmaṇānam parihāsañ kātukāmena vuttam, na ca tam parihāsavacanena

samyojetabbaṭṭhānam, aññadathu yathābhūtamattam dassetvā sabrahmacārīnam

ovādānusāsanidānavasena vattabbaṭṭhānam, tathāyeva ca ācariyena vuttam. Tathā hi ye loke

paradattūpajīvino samāna vā brāhmaṇā vā aññe vāpi ca puggalā, te paccavekkhaṇaññārahitā asamvare

ṭhitā kadāci atipaññitam rasam pahūtam laddhā aparimitampi bhuñjeyyūm, visesato pana brāhmaṇā

lokikavatthuvasesa ca, jātakādisāsanikavatthuvasesa ca tādisā ahesunti pākaṭā. Imasmīñhi loke

vassasatasahasrehi vā vassakoṭīhi vā aparicchinnañaddhāne ko sakkā vattum “nedisā bhūtapubbā”ti.

Tasmā tādisehi viya na aparimitabhojanehi bhavitabbanti ovādānusāsanidānavaseneva vuttam. Tadevam

atthasamhitampi samānañ ayonisomanasikaroto anatthameva jātam, yathā sabhariyassa

māgaṇḍiyabrāhmaṇassa anāgāmimaggaphalatthāyapi desitā gāthā [dha. pa. atṭha. 1.sāmāvatīvatthu]

tesam dhītuyā anatthāya samvattatīti samvego耶vettha brūhetabboti.

Patañjalivādavicāraṇā

3. Atha tena “pātañjalimatañ parivattetī”ti vacanampi evañ vicāritañ.

(Ka) “buddhaghoso patañjalissa vā aññesañ vā uttaraindiyaratthikānam vādam appakameva aññasi. Patañjalivādesu hi **aṇīmā laghimāti** idameva dvayam dassesi [visuddhi. 1.144] tatuttari

yogasuttam ajānanto, patañjalivādassa ca tuletvā dīpanā tassa ganthesu na dissati, patañjalinā

katapakaraṇañca patañjalīti nāmamattampi ca tattha dīpitañ natthi. **Visuddhimagge** pana

paññābhūminiddese ‘pakativādīnam pakati viyā’ti [visuddhi. 2.584] pakativāda (sañkhyāvāda)

nāmamattam pakāsitañ, tattheva ca ‘paṭiññā hetūtiādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccati’ti

[visuddhi. 2.595] udāharitañ, tena ñāyati ‘buddhaghoso indiyatakkanayadīpake ñāyaganthasmiñ kiñci

mūlabhāgamattam aparipuṇñam jānatī’ti’”.

Tam pana sabbampi kevalam ācariyassa abbhācikkhaṇamattameva. Atigambhīrassa hi atigarukātabbassa suparisuddhassa piṭakattayassa atthasamvaṇṇanam karontena suparisuddhoyeva

pālinayo ca aṭṭhakathānayo ca porāṇatheravādā cāti īdisāyeva atthā pakāsetabbā, yaṁ vā pana atthasamīvaṇṇanāya upakārakaṁ saddavinicchayapaṭisamīyuttam lokiyanthavacanam, tadeva ca yathāraham pākāsetabbam, na pana anupakārānipi tamtaṁganthatakkattunāmāni ca, tehi vuttavacanāni ca bahūni, na ca tesam appakāsanena “na te aṭṭhakathācariyo jānāti”ti vattabbo. Yadi hi yaṁ yaṁ lokiyanthaṁ attanā jānāti, tam sabbam anupakārampi attano aṭṭhakathāyamānetvā pākāseyya, ativitthārā ca sā bhavyeya aparisuddhā ca asammānitā ca sāsanikaviññūhīti ācariyena patañjalivādādayo na vitthārena pākāsitāti ñātabbaṁ, aññadatthu yehi yehi lokiyanthehi kiñci kiñci ācariyena ānetvā pākāsitam, te te ca ganthā, aññepi ca tādisā ācariyena ñātātveva jānitabbā viññūhi, yathā samuddassa ekadesam disvā sabbopi samuddo edisoti ñāyati. Ācariyo pana yattha yattha vedapaṭisamīyuttavacanāni āgatāni, tattha tattha vedaganthehipi kiñci kiñci ānetvā pākāsesiyeva. Tathā hi ācariyena **sumaṅgalavilāsiniyam** nāma dīghanikāyaṭṭhakathāyam –

“**Tiṇṇam** vedānanti irovedayajurvedasāmavedāna”nti [dī. ni. aṭṭha. 1.256] ca,

“**Itihāsapāñcamānanti** athabbaṇavedam catuttham katvā itiha āsa itiha āsāti īdisavacanapaṭisamīutto purāṇakathāsañkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapāñcamā, tesam itihāsapāñcamānam vedāna”nti [dī. ni. aṭṭha. 1.256] ca,

“Yiṭṭham vuccati mahāyāgo”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.170-172] ca,

“**Aggihomanti** evarūpena dārunā evam hute idam nāma hotīti aggijuhanaṁ. Dabbihomādīnipi aggihomāneva, evarūpāya dabbiyā īdisehi kañādīhi hute idam nāma hotīti evam pavattivasena pana visum vuttānī”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.21] ca,

“**Sāsapādīni** pana mukhena gahetvā aggimhi pakkhipanam, vijjam parijsappitvā juhanam vā mukhahoma”nti [dī. ni. aṭṭha. 1.21] ca –

Ebamādinā vedapaṭisamīyuttavacanāni vedaganthānurūpato vanṇitāni. Tāni ca porāṇaṭṭhakathāto bhāṣāparivattanavasena vuttānipi bhavyeyum, vedaganthesu pana akovidena yāthāvato bhāṣāparivattanam kātumpi na sukarameva, tasmā ācariyassa vedaganthesu kovidabhāvopi pākaṭoyeva. Evam vedaganthesu ca tadaññalokiyaganthesu ca sukovidasseva samānassa tesam vitthārato appakāsanam yathāvuttakāraṇenevāti veditabbam.

Api ca ācariyo attano ganthārambhneyeva –

“Tato ca bhāṣantarameva hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā;
Vinicchayaṁ sabbamasesayitvā...pe...
Yasmā ayam hessati vanṇanāpī”ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

“Apanetvā tatohaṁ, sīhaļabhāsam manoramaṁ bhāsam;
Tantinayānucchavikam, āropetvā vigatadosam.

Samayaṁ avilomento, therānaṁ theravāmsapadīpānam;
Sunipuṇavicchayānam, mahāvihāre nivāsinam;
Hitvā punappunāgata-mattham attham pākāsayissāmī”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca –

Evam porāṇaṭṭhakathānam bhāṣāparivattanasañkhipanavaseneva visesetvā abhinavaṭṭhakathāyo karissāmīti paṭiññam katvā yathāpaṭiññātameva akāsi, na attano ñāṇappabhāvena visesetvātipi veditabbam. Tasmā aṭṭhakathāsu patañjalivādādīnam vitthārato appakāsanamārabbha “buddhaghoso

patañjalivādādīni paripuṇṇam na jānātī”ti vacanam kevalam ācariyassa abbhācikkhaṇamattamevāti.

Kabbasatthavicāraṇā

4. Punapi so evamāha “kiñcāpi buddhaghoso rāmāyanamahābhāratasaṅkhātānam mahākabbasatthānam sukusalō viya na dissati, tathāpi tāni dassesi. Katham? **Akkhānanti** bhāratayujjhānādikam, tam yasmīm ṭhāne kathiyati, tattha gantumpi na vaṭṭatīti [dī. ni. aṭṭha. 1.13] ca, tassa (samphalapāpassa) dve sambhārā bhāratayuddhasītāharanādīniratthakathāpurekkhāratā tathārūpikathākathanañcāti [dī. ni. aṭṭha. 1.8] ca dassesī”ti.

Tam pana purimavacanatopi ahetukataram kevalam anādarīkaraṇamattameva. Atigambhīratthassa hi atigarukaraṇīyassa piṭakattayassa atthasamvaṇṇanāyam niratthakassa samphalapāpasamudāyabhūtassa kabbasatthassa vitthārato pakāsanena kiṁ siyā payojanam, aññadatthu sāyevassa asammānitā, anādariyā ca viññūhīti.

Bāhusaccaguṇamakkhanam

5. Punapi dhammānando ācariyassa bāhusaccaguṇam makkhetukāmo evamāha – “tassa (buddhaghosassa) samayantarakovidasāṅkhātam bāhusaccam na tato uttaritaram hoti, yaṁ ādhunikānam ganthantarakovidānam sīhaṭikabhikkhūnam yaṁ vā ekādasame kharistavassasatake (1001-1100) uppannānam dakkhiṇaindiyaratṭhikānam **anuruddha-dhammapālādīnam** bhikkhūna”nti.

Tam pana sabbathāpi ayuttavacanameva. Yadi hi ādhunikā vā sīhaṭikabhikkhū, porāṇā vā ācariyaanuruddha-dhammapālāttherādayo samayantarabāhusaccavasena ācariyabuddhaghosena samānā vā uttaritarā vā bhavyeyum, te ācariyabuddhaghosattherassa aṭṭhakathāhi anāraddhacittā hutvā tato sundaratarā paripuṇṇatarā ca abhinavaṭṭhakathāyo kareyyum, na pana te tathā karonti, na kevalam na karontiyeva, atha kho tesam ekopi na evam vadati “ahaṁ buddhaghosena bāhusaccavasena samasamoti vā uttaritaro”ti vā, aññadatthu te ācariyassa aṭṭhakathāyoyeva samvaṇṇenti ca upatthambhenti ca, ācariyaṭṭhāne ca ṭhapenti. Tenetam nāyati sabbathāpi ayuttavacananti.

Mahāyānikayanayavicāraṇā

6. Puna so tāvattakenāpi asantuṭṭho ācariyam avamaññanto evamāha – “mahāyānanikāyassa padhānācariyabhūtānam **assa ghosa-nāgajjunānam** nayaṁ vā, nāmamattampi vā tesam na jānāti maññe buddhaghoso”ti. Tam pana ativiya adhammikam niratthakañca niggahavacanamattameva. Na hi nikāyantarikānam vādanayānam attano aṭṭhakathāyam appakāsanena so te na jānātīti sakkā vattum. Nanu ācariyena āgamaṭṭhakathāsu ganthārambheyeva –

“Samayaṁ avilomento, therānam theravāmsapadīpānam;
Sunipuṇavanicchayānam, mahāvihāre nivāsina”nti ca,

Idhāpi visuddhimagge –

“Mahāvihārvāsīnam, desanānayanissitam;
Visuddhimaggam bhāsissa”nti [visuddhi. 1.2] ca,

“Tassā atthasamvaṇṇanam karontena vibhajjavādimanḍalam otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṁ avokkamantena parasamayaṁ anāyūhantena suttam

appaṭibāhantena vinayam anulomentena mahāpadese olokentena dhammam dīpentena atthaṁ saṅgāhentena tamevattham punarāvattetvā aparehipi pariyāyantarehi niddisantena ca yasmā atthasamvaṇṇanā kātabbā hotī”ti [visuddhi. 2.581] ca,

“Sāsanam panidaṁ nānā-desanānayamaṇḍitam;
Pubbācariyamaggo ca, abbocchino pavattati;
Yasmā tasmā tadubhayam, sannissāyatthavaṇṇanam;
Ārabhissāmi etassā”ti [visuddhi. 2.581] ca,

Paṭiññam katvā yathāpaṭiññatappakāreneva atṭhakathāyo katā. Evametāsam karaṇe kāraṇampettha pakāsetabbam, tasmā dāni tampakāsanattham sammāsambuddhassa parinibbutikālato paṭṭhāya yāva ācariyabuddhaghosassa kālo, tāva sāsanappavattikkamampi vakkhāma.

Sāsanappavattikkamo

Bhagavato hi parinibbutikālato pacchā vassasatabbhantare buddhasāsane kocipi vādabhedo nāma natthi. Vassasatakāle pana dutiyasaṅgītikārehi therehi nikkaḍḍhitā vajjiputtakā bhikkhū pakkham labhitvā dhammañca vinayañca aññathā katvā mahāsaṅgītināmena visum saṅgītimakamṣu. Tadā saṅgītidvayārūlhapurāṇadhammadvinayameva sampaṭicchantānam therānam gaṇo **theravādoti** ca tadaññesam **mahāsaṅghikoti** ca voharīyanti.

Puna mahāsaṅghikato (1) **gokuliko** (2) **ekabyoḥārikoti** dve ācariyagaṇā uppannā. Puna gokulikato (3) **paññattivādo** (4) **bāhuliko** (**bahussutiko**)ti dve uppannā. Puna bāhulikatopi (5) **cetiyavādigaṇo** uppannoti ete pañca mūlabhūtena mahāsaṅghikena saha cha pāṭiyekkā ācariyagaṇā ahesum.

Visuddhattheravādatopi (1) **mahiśāsako** (2) **vajjiputtakoti** dve ācariyagaṇā uppannā. Puna mahiśāsakato (3) **sabbatthivādo** (4) **dhammaguttikoti** dve uppannā. Puna sabbatthivādatopi (5) **kassapiyo**, tatopi (6) **saṅkantiko**, tatopi (7) **suttavādīti** tayo uppannā. Vajjiputtakatopi (8) **dhammottariyo** (9) **bhaddayāniko** (10) **channāgāriko** (11) **sammitiyoti** cattāro uppannāti te ekādasa mūlabhūtena visuddhattheravādena saha dvādasa ācariyagaṇā ahesum. Iti ime ca dvādasa purimā ca chāti atṭhārasa ācariyagaṇā dutiyatatiyasāṅgītānam antare jātā ahesum.

Tesu mūlabhūto **theravādagāṇoyeva** porāṇadhammadvinayagaruko hutvā anūnamanadhikam kevalaparipuṇṇam parisuddham porāṇikam dhammadvinayam dhāresi. Itare pana sattarasa bhinnagaṇā porāṇikam dhammadvinayam aññathā akamṣu. Tena tesam dhammadvinayo katthaci ūno katthaci adhiko hutvā aparipuṇṇo ceva ahosi aparisuddho ca. Tena vuttam dīpavamse pañcamaparicchede –

30. “Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā; Aññam pakkham labhitvāna, adhammavādī bahū janā.
31. Dasasahassā samāgantvā, akamṣu dhammasaṅgahaṇam; Tasmāyam dhammasaṅgīti, mahāsaṅgītīti vuccati.
32. Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomam akamṣu sāsane; Bhinditvā mūlasaṅgahaṇam, aññam akamṣu saṅgahaṇam.
33. Aññatra saṅgahitam suttam, aññatra akarimṣu te; Attham dhammañca bhindiṁsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu...pe...
49. Attham dhammañca bhindiṁsu, ekadesañca saṅgahaṇam;

Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññam akamṣu te.

50. Nāmañ liṅgam parikkhārañ, ākappakaraṇīyāni ca;
Pakatibhāvañ jahitvā, tañca aññam akamṣu te.
51. Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.
52. Nigrodhova mahārukko, thera vādānamuttamo;
Anūnañ anadhikañca, kevalañ jinasāsanam;
Kaṇṭakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.
53. Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppānā jinasāsane”ti [kathā. aṭṭha. nidānakathā].

Asokarañño ca kāle parihīnalābhaskārā aññatitthiyā lābhasakkārañ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni dīpentī “ayañ dhammo, ayañ vinayo, idañ satthusāsana”ti. Bhikkhūnañ santike pabbajjañ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṅghamajjhām pavisanti, te bhikkhusaṅghena dhammena vinayena satthusāsanena niggayhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyañ asaṇṭhahantā anekarūpañ sāsanassa abbudañca malañca kaṇṭakañca samuṭṭhāpenti. Keci aggim paricaranti, keci pañcātāpe tapanti, keci ādiccam anuparivattanti, keci dhammañca vinayañca vobhindissāmāti tathā tathā paggañhanti. Tadā bhikkhusaṅgho na tehi saddhiñ uposathañ vā pavāraṇam vā akāsi, asokārāme satta vassāni uposatho upacchijji [kathā. aṭṭha. nidānakathā; pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā].

Imañca pana pavattim upādāya evampi sakkā gahetuñ “sattarasannam bhinnavādaganñanam dhammavinayassa pacchimakālesu aparisuddhatarabhāvo īdisenapi kārañena ahosī”ti. Kiñcāpi hi buddhasāsanabhūte parisuddhadhammadvinaye “kocipi nicco dhuvo sassato nāma natthi aññatra nibbānadhbātuyā, paramatthato attāpi natthi, sabbe pi sañkhārā aniccā addhuvā assatā anattāyevā”ti attho ativiya pākaṭo hoti, tathāpi dāni atheravādikānam ganthesu ca pubbe vetullavādādīsu ca “buddho nicco dhuvo sassato attā”ti ca, “sabbe pi sattā niccā dhuvā sassatā attā”ti ca attho dissati.

Atha asoko dhammarājā sāsanam visodhetukāmo **moggaliputtatissattherassa** santike paṭhamameva samayam uggañhitvā ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato kāretvā ekamekañ bhikkhusamūhañ pakkosāpetvā pucchi “kim vādī bhante sammāsambuddho”ti. Tato ye ye “sammāsambuddho sassatavādī”ti vā, “ekaccasassatavādī”ti vā evamādinā attano attano vādānurūpam micchāvādañ āhañsu, te te “nayime bhikkhū, aññatitthiyā ime”ti tathato ñatvā tesam setakāni vatthāni datvā uppabbājesi. Te sabbe pi satthiñsañhassamattā ahesum.

Athaññe bhikkhū pucchitvā tehi “vibhajjavādī mahārāja sammāsambuddho”ti vutte “suddhañ dāni bhante sāsanam, karotu bhikkhusaṅgho uposatha”ti vatvā ārakkhañca datvā nagaram pāvisi. Samaggo saṅgho sannipatitvā uposathañ akāsi. Tasmiñ samāgame **moggaliputtatissatthero** yāni ca tadā uppānāni vatthūni yāni ca āyatiñ uppajiñsanti, sabbesampi tesam paṭibāhanattham satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhāpitamātikam vibhajanto parappavādamaddanañ **kathāvatthum** nāma abhidhammapiñake pañcamam pakarañam abhāsi. Tato moggaliputtatissattherappamukhā tipiṭakapariyattidharā pabbinnapaṭisambhidāpattā sahassam bhikkhū theravādino saṅgītidvayārūlham parisuddhañ porāṇadhammadvinayam puna saṅgāyitvā surakkhitam rakkhiñsu [pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā].

Atha moggaliputtatissatthero navasu paccantaṭṭhānesu sāsanapatiṭṭhāpanattham nava nāyakatthereuccinitvā pesesi. Tesu aṭṭhahi therehi attano attano pattaṭṭhānam gantvā buddhasāsane patiṭṭhāpite

mahāmahindatthero chattimśādhikadvise (236) buddhavasse jambudīpato sīhaļadīpam gantvā **devānampiyatissarājappamukham** dīpakajanasamūham pasādetvā buddhasāsanam sampatiṭṭhāpesi, tena ca raññā dinnam **mahāmeghavanuyyānam** paṭiggahetvā tattha **mahāvihāram** nāma saṅghārāmam patiṭṭhāpesi [pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā]. Tato pabhuti sīhaļadīpe buddhasāsanam yāva **vatṭagāmaṇirājakālā** nikāyantaravādākularahitam nimmalam suparisuddham hutvā samujjalitha. **Vatṭagāmaṇirājakālato** pana paṭṭhāya nikāyantaravādāpi sīhaļadīpamupāgamiṁsu. Tadā **visuddhattheravādino** yathā purāṇadhammadvinayo tehi nikāyantaravādehi asammissō amalīno pakatiparisuddho hutvā tiṭṭheyā, tathā tam mahussāhena surakkhitam rakkhim̄su. Katham?

Abhayagirinikāyuppatti

Vatṭagāmaṇirājā hi (425-buddhavasse) rajjam patvā pañcamāsamattakāle **brāhmaṇatissadāmarikena** sattahi ca damīlayodhehi upadduto saṅgāme ca parājito palāyitvā sādhikāni cuddasavassāni nilīvitvā aññataravesena vasati [mahāvamse 33-paricchede 37-gāthāto paṭṭhāya]. Tadā lañkādīpe manussā corabhayena dubbhikkhabhayena ca upaddutā bhikkhūnam catūhi paccayehi upaṭṭhātum na sakkonti, tena bhikkhū yebhuyyena tato jambudīpam gantvā dhammavinayaṁ dhārentā viharanti. Lañkādīpeyeva ohīnāpi therā yathāladdhehi kandamūlapaṇṇehi yāpentā kāye vahante nisīditvā pariyattidhammaṁ sajjhāyam karonti, avahante vālukam ussāpetvā tam parivāretvā sīsāni ekaṭhāne katvā pariyattim sammasanti. Evam dvādasa samvaccharāni sāṭṭhakatham tepiṭakam ahāpetvā dhārayim̄su. Yadā pana vatṭagāmaṇirājā damīlarājānam hantvā (455-466 buddhavassabbhantare) punapi rajjam kāresi [mahāvamse 33, 78-gāthā]. Tadā te therā jambudīpato paccāgatatherēhi saddhiṁ tepiṭakam sodhentā ekakkharampi asamentam nāma na passim̄su [a. ni. aṭṭha. 1.1.130; vibha. aṭṭha. 810]. Yopi ca **mahāniddeso** tasmiṁ kāle ekasseva dussilabhikkhuno paguṇo ahosi, sopi **mahātipiṭakatherena** **mahārakkhitatheram** tassa santikā uggaṇhāpetvā rakkhito ahosi [pārā. aṭṭha. 2.585]. Evam dubbhikkharatṭhakkhobhupaddavehi pīlitattā duddharasamayepi dhammavinayaṁ sakkaccaṁ dhārayim̄su.

Rājā **abhayagirim** nāma vihāram kāretvā attano katupakārapubbassa **mahātissattherassa** adāsi. So pana thero kulasam̄saggabahulattā mahāvihārvāśī bhikkhūhi pabbājanīyakammaṁ katvā nīhaṭo. Tadāssa siso **bahalamassutissanāmako** thero tam kammam paṭibāhi, tenassa saṅgho ukkhepanīyakammaṁ akāsi. So mahāvihārvāśinam kujjhītvā abhayagirivihārameva gantvā tena mahātissattherena ekato hutvā visum gaṇam vahanto vasi. Te ca dve therā na mahāvihāram punāgamiṁsu [mahāvamse 33, 79-gāthādisu. nikāyasaṅgahe]. Tato paṭṭhāya sīhaļadīpe mahāvihārvāśī, abhayagirivāśīti dve nikāyājātā. Idam tāva sīhaļadīpe sāsanaparihāniyā paṭhamam kāraṇam.

Dhammarucinikāyuppatti

Tadā ca rājā abhayagirivāśīsuyeva bhikkhūsu visesato pasanno hutvā teyeva catūhi paccayehi pavāretvā pagganīhāti, rājamahāmattādayopi abhiññātā abhiññātā bahū janā tasmīnā ārāme aññattha ca bahū āvāse katvā tesam denti. Evam abhayagirivāśino bhikkhū bahūnaṁ abhiññātajanānam sakkatā ceva honti pūjītā ca mānitā ca. Puna ca abhayagirivāśino bahalamassutissattherādayoindiyaratṭhato āgatam vajjiputtakaganapariyāpannassa dhammarucinikāyassa dharmavinayabhūtam sakkatabhāsāropitam abhinavampi piṭakam sampaṭicchanti [mahāvamse 33, 99 gāthāsu. nikāyasaṅgahe], tena tepi dhammarucinikāyikā nāma ahesum. Idam sīhaļadīpe sāsanaparihāniyā dutiyam kāraṇam.

Piṭakattayassa potthakāropanam

Mahāvihārvāśino pana porāṇikam pālibhāsāya saṇṭhitam parisuddhapiṭakameva paṭigganīhanti, tañca mukhapāṭheneva dhārenti. Tadā pana therā pacchimajanānam satipaññāhānim disvā buddhakālato

paṭṭhāya yāva taṃkālā mukhapāṭhenābhataṃ sāṭṭhakatham piṭakattayam potthake āropetum samārabhiṃsu. Samārabhamānā ca te **anurādharājadhānipurato** atṭhasaṭṭhimilappamāne **malayajanapade mātula** [mātale iti etarahi voḥāro] nagare ālokaleṇe vasantā ekassa tandesikassa janapadādhipatino ārakkhaṇi gahetvā tam potthakāropanakkammamakaṇsu [mahāvaṃse 33, 100-101-gāthāsu]. Tenidam nīyati “tadā mahāvihāravāsino therā rājarājamahāmattehi aladdhūpakārā hutvā attano baleneva piṭakattayassa potthakāropanakkammamakaṇsu”ti ca, “tañca yatheva pacchimajanānam satipaññāhāni disvā kataṃ, yatheva dubbhikkharaṭṭhakkhobhādibhayupaddutakālesu duddharabhāvampi disvā”ti ca, tathā “abhayagirivāśinām sampaticchitasamayantaravādehi anākulananatthampi kata”nti ca. Evam mahāvihāravāsino therā parisuddhattheravādapiṭakam samayantarehi asammissanatthāya yathā pure, tathā pālibhāsāya eva potthake āropetvāpi surakkhitam rakkhiṃsu. Yadi hi tadā tepiṭakam potthakesu anāropitamassa, pacchākālesu samayantarato āgatasuttāni “netāni amhāka”nti paṭikkhipitum na sukarāni bhaveyyum. Yato ca kho tadā sāṭṭhakatham tepiṭakam potthakesu āropitaṃ, tatoyeva anāgatakālesu samayantarāgatasuttāni tehi potthakehi samsandetvā paṭikkhipitum sukarāni honti.

Tathā hi **bhātiyarājakāle** (524-552-bu-va) mahāvihāravāśinām abhayagirivāśihi vinaye vivādo uppajji. Tadā rājā **dīghakārāyanam** nāma brāhmaṇajātikam amaccam therānam santikam pesesi. So ubhinnam suttam sutvā vinicchayam adāsi [pārā. attha. 2.384]. Tathā **voḥārakatissarājakāle** ca (758-780 bu-va) **goṭhābhāyarājakāle** ca (797-810 bu-va) theravādikā potthakārūlhena dhammadvinayena samsandetvā adhammadvādām paṭikkhipiṃsu [nikāyasāṅgahe 12-piṭhe].

Adhammadvāduppatti

Ayam pana ādito paṭṭhāya sāsanamalabhbūtānam adhammadvādānam uppatti. **Asokarañño** hi kāle uppabbājetvā nikkaḍḍhitā **aññatitthiyā** buddhasāsane aladdhapatitthā kodhābhībhūtā **pāṭaliputtato** nikhamitvā **rājagahaṇamīpe nālandāyam** sannipatitvā evam sammantayiṃsu “mahājanassa buddhasāsane anavagāhatthāya sakyānam dhammadvinayo nāsetabbo, tañca kho tesam samayam ajānanantehi na sakkā kātum, tasmā yena kenaci upāyena punapi tattha pabbajitabbamevā”ti. Te evam sammantayitvā puna āgantvā visuddhattheravādīnamantaram pavisitum asakkontā tadaññesam sattarasannam mahāsaṅghikādinikāyānam santikam upasaṅkamitvā attano aññatitthiyabhāvam ajānāpetvā pabbajitvā piṭakattayamugganhitvā tañca viparivattetvā tato **kosambim** gantvā dhammadvinayanāsanāya upāyam mantayitvā 253-buddhavasse chasu thānesu vasantā (1) **hemavatiko** (2) **rājagiriko** (3) **siddhatthiko** (4) **pubbaseliyo** (5) **aparaseliyo** (6) **vājiriyo** (7) **vetullo** (8) **andhako** (9) **aññamahāsaṅghikoti** nava abhinave nikāye uppādesum [nikāyasāṅgahe 9-piṭhe]. Tesam nāmāni ca laddhiyo ca **kathāvatthuṭṭhakathāyam** āgatāyeva.

Tesu hemavatikā saddhammapatirūpakam buddhabhbāsitabhāvena dassetvā

(1) **Vaṇṇapiṭakam** nāma gantham akāṇsu.

Rājagirikā (2) **aṅgulimālapiṭakam**,

Siddhatthikā (3) **gūlhavessantaram**,

Pubbaseliyā (4) **raṭṭhapālagajjitatam**,

Aparaseliyā (5) **ālavakagajjitatam**,

Vajirapabbatavāsino vājiriya (6) **gūlhavinayam** nāma gantham akāṇsu.

Teyeva sabbe māyājālatanta-samājatantādike aneke **tantaganthe** ca, marīcikappa-herambhakappādike aneke **kappaganthe** ca akaṁsu.

Vetullavādino pana (7) **vetullapiṭakamakaṁsu**.

Andhakā ca (8) **ratanakūṭādike** ganthe,

Aññamahāsaṅghikā ca (9) **akkharasāriyā** disuttante akaṁsu [[nikāyasaṅgahe 9-piṭṭhe](#)].

Tesu pana saddhammapatirūpakesu vetullavādo, vājiriyavādo, ratanakūṭasatthanti imāniyeva tīṇi laṅkādīpamupāgatāni, aññāni pana vaṇṇapiṭakādīni jambudīpeyeva nivattantīti **nikāyasaṅgahe** vuttaṁ. Vaṇṇapiṭakādīnampi pana laṅkādīpamupāgataccchāyā dissateva. Tathā hi **samanṭapāsādikāya** vinayaṭṭhakathāyām (3, 9-piṭṭhe)

“Vaṇṇapiṭaka aṅgulimālapiṭakarakarṭṭhapālagajjitaāḷavakagajjitagūḍhamaggagūḍhavessantara gūḍhavinaya vedallapiṭakāni [ettha “vepulla, vedallam, vetullanti atthako ekam, bodhisattapiṭakasева nāma”nti veditabbam. tathā hi vuttaṁ asaṅgena nāma ācariyena abhidhammasamuccaye nāma mahāyānikagante (79-piṭṭhe) “vepullam katamam? bodhisattapiṭakasampayuttaṁ bhāsitam. yaduccate vepullam, tam vedallamapuccate, vetullamapuccate. kimatham vepullamuccate? sabbasattānam hitasukhādhīṭṭhānato, udāragambhīradhammaddesanāto ca. kimathamuccate vedallam? sabbāvaraṇavidalanato. kimathamuccate vetullam? upamānadhammānam tulanābhāvato”ti] pana abuddhavacanāniyevāti vutta”nti ca.

Sāratthappakāsiniyā samyuttaṭṭhakathāyampi (2, 186-piṭṭhe)

“Gūḍhavinayam gūḍhavessantaram gūḍhamahosadham vaṇṇapiṭakam aṅgulimālapiṭakam ratṭṭhapālagajjitaṁ āḷavakagajjitaṁ vedallapiṭakanti abuddhavacanam saddhammapatirūpakaṁ nāmā”ti ca—

Tesam paṭikkhepo dissati. Na hi tāni asutvā, tesañca attham ajānityā sīhaṭṭhakathācariyehi tāni paṭikkhipitum sakkā, nāpi tam paṭikkhepavacanam jambudīpikāṭṭhakathācariyānam vacanam bhavitum, mahāmahindatherassa sīhaṭṭadīpam gamanasamaye tesamyeva abhāvato. Tasmā tāni ca tadaññāni ca mahāyānikapiṭakāni tamkālikāni yebhuyyena sīhaṭṭadīpamupāgatānīti gahetabbāni. Tesu ca **vajjiputtakagaṇapariyāpannassa dhammarucinikāyassa** piṭakānam tadupāgamanam pubbeva vuttaṁ. Tadaññesam pana tadupāgamanam evam veditabbam.

Vetullavādassa paṭhamaniggaho

Vohārakatissarañño kāle (758-780-bu-va) abhayagirivāsino dhammarucinikāyikā pubbe vuttaṭṭappakārena sāsanavināsanatthāya bhikkhuvesadhārīhi vetullavādibrāhmaṇehi racitam vetullapiṭakam sampatīggahetvā “idam buddhabhbhāsita”nti dassenti. Tam mahāvihāravāsino theravādikā dhammavinayena saṁsandetvā adhammavādoti paṭikkhipimsu. Tam sutvā rājā sabbasatthapāragum **kapilam** nāma amaccam pesetvā vinicchayam kārāpetvā abuddhabhbhāsitaṁ ūnatvā sabbam vettullapotthakam jhāpetvā talladdhike ca pāpabhikkhū niggahetvā buddhasāsanam jotesi [[nikāyasaṅgahe 12-piṭṭhe](#)]. Vuttañhetam mahāvamse —

36-41 ‘Vetullavādaṁ madditvā, kāretvā pāpaniggaham;
Kapilena amaccena, sāsanam jotayī ca so’’ti.

Sāgaliyanikāyuppatti

Punapi te abhayagirivāsino **goṭhābhaya**rañño kāle (797-810-bu-va) vetullavādaṇam tatheva dassenti. Tadā pana tesu **ussiliyātiſſo** nāma mahāthero **vohārakatissarājakāle** vetullavādīnaṁ bhikkhūnām kataniggahām sutvā “vicāraṇasampannassa rañño samaye tatheva bhaveyya, na bhaddakameta” nti cintetvā “na mayaṁ tehi ekato homā” ti tisatamatte bhikkhū gahetvā dakkhiṇagirivihāram gantvā **dhammarucinikāyato** visuṁ hutvā vasi. Tesu **sāgalo** nāma mahāthero tatheva dakkhiṇagirimhi vasanto āgamabyākhyānamakāsi. Tato paṭṭhāya tam theramārabba tassantevāsino **sāgaliyā** nāma ahesum. Tesampi vādo pacchā **mahāsenarājakāle** **jetavanavihāre** patthari [nikāya 13-piṭhe].

Vetullavādassa dutiyaniggaho

Goṭhābhayo pana rājā pañcasu [**mahāvihāra, cetiya, thūpārāma, issarasamaṇaka, vessagirivihārasaṅkhātesu**] vihāresu mahābhikkhusaṅgham ekato sannipātetyā tam pavattim pucchitvā vetullavādassa abuddhabhbāsitabhāvam ūnatvā tamvādino saṭṭhi pāpabhikkhū lakkhaṇāhate katvā ratṭhato pabbajesi, vetullapotthakāni ca jhāpetvā buddhasāsanam jotesi [**mahāvamse 36, 111-112-gāthāsu, nikāya 13-piṭhe**].

Tadā ratṭhato pabbajitesu tesu bhikkhūsu keci **kāvīrapaṭṭanam** gantvā tattha vasanti. Tasmiñca samaye eko aññatitthiyamāṇavako desantarato kāvīramāgantvā paṭṭanagāmikehi tesam bhikkhūnām katupahāram disvā lābhasakkāram nissāya tesam santike pabbajitvā **saṅghamittoti** nāmena pākaṭo ahosi. So mahāvihāravāsīnaṁ dhammadvinicchayam nissāya goṭhābhayaRaññā vetullavādahetu tesam bhikkhūnām ratṭhā pabbajitabhāvam ūnatvā mahāvihāravāsīnaṁ kuddho hutvā “vetullavādaṇam vā ne gāhāpessāmi, vihāre vā nesaṁ ummūletvā vināsessāmī” ti sīhaṭadīpam gantvā rājānam pasādetvā tassa dve putte sippam sikkhāpessāmī ārabhi. Tathāpi attano vādassa jānanasamattham **jetṭhatissam** ohāya anāgate attano vacanam kārāpetum sakkuṇeyyam kaniṭṭham **mahāsenakumārāmeva** saṅgaṇhitvā sippam sikkhāpesi. Vituno accayena jetṭhatissakumāre rajjam patte (810-819-bu-va) so tassa rañño bhīto kāvīrapaṭṭanameva gato [**mahāvamse 36, 113-gāthādīsu, nikāya 14-piṭhe**].

Mahāsenarañño pana kāle (819-845-bu-va) so puna sīhaṭadīpamāgantvā **abhayagirivihāre** vasanto mahāvihāravāsīhi vetullavādaṇam gāhāpetum nānāpakārehi vāyāmamakāsi. Tathāpi tehi tam gāhāpetum asakkonto rājānam upasaṅkamitvā nānākāraṇehi saññāpetvā “yo koci ekassapi bhikkhussa mahāvihāravāsino āhāram dadeyya, tassa sataṁ danḍo” ti rañño āṇāya nagare bherim carāpesi. Tadā mahāvihāravāsino nagare piṇḍāya carantā tayo divase bhikkhamaladdhā mahāpāsāde sannipatitvā “sace mayaṁ khudāhetu adhammaṁ dhammoti gaṇheyyāma, bahū janā tam gahetvā apāyagāmino bhavissanti, mayañca sabbe sāvajjā bhavissāma, tasmā na mayaṁ jīvitahetupi vetullavādaṇam paṭiggaṇhissāmī” ti sammantayitvā mahāvihārādike sabbavihāre chaḍdetvā **rohanajanapadañca malayapadesañca** agamiñsu [**mahāvamse 37, 2-6-gāthāsu, nikāyasāṅgahe 14-piṭhe**].

Vetullavādo

Kīdiso **vetullavādo** nāma, yato mahāvihāravāsino ativiya jigucchiñṣūti? Idāni vetullavādassa sarūpaṁ sabbākārena pakāsetum na sakkā, vetullanāmena potthakānam vā nikāyassa vā etarahi apākaṭabhbāvato. Abhidhammapiṭake pana kathāvatthuaṭṭhakathāyan [**kathā. aṭṭha. 793-794 ādayo**] katipayā vetullavādā āgaṭā. Katham? –

“Paramathato maggaphalāneva saṅgho, maggaphalehi añño saṅgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṁ saṅgho dakkhiṇam paṭiggaṇhātī” ti ca (1).

“Maggaphalāneva saṅgo nāma, na ca tāni dakkhiṇam̄ visodhetum sakkonti, tasmā na vattabbam̄ saṅgo dakkhiṇam̄ visodheti”ti ca (2).

“Maggaphalāneva saṅgo nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbam̄ saṅgo bhuñjati pivati khādati sāyatī”ti ca (3).

Maggaphalāneva saṅgo nāma, na ca sakkā tesam̄ kiñci dātum, na ca tehi paṭiggaṇhitum, nāpi tesam̄ dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbam̄ saṅghassa dinnam̄ mahapphala”nti ca (4).

“Buddho bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanattham̄ pana paribhuñjamānam̄ viya attānam̄ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbam̄ tasmiṁ dinnam̄ mahapphala”nti ca (5).

“Bhagavā tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokam̄ āgacchati, nimmitarūpamattakam̄ panettha dassetī”ti ca (6).

“Tusitapure ṛhito bhagavā dhammadesanatthāya abhinimmitam̄ pesesi, tena ceva, tassa ca desanam̄ sampaticchitvā āyasmatā ānandena dhammo desito, na buddhena bhagavatā”ti ca (7).

“Ekādhippāyena methuno dhammo paṭisevitabbo. Ayaṁ panettha attho – kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṁsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṁ buddhapūjādīni katvā pañidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo, evarūpo dvinnampi janānam̄ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabbo”ti ca (8) evam̄ vetullavādīnam̄ laddhiyo āgatā, ettakāyeva nesaṁ vādā theravādaganthavasena dāni paññāyanti.

Ettha ca ādito catūhi vādehi suttantāgatasāṅgo ca micchā gahito, vinayāgatasāṅgo ca sabbathā paṭikkhitto. Tadanantaram tayo vādā issaranimmānavādānuvattakā. Antimassa pana asaddhammavādabhāvo ativiya pākaṭoti.

Abhidhammasamuccaye pana vetullapiṭakassa bodhisattapiṭakabhāvo pakāsito, tasmā saddhammapuṇḍarikasuttādike bodhisattapiṭake āgatavādopi “vetullavādo”ti veditabbo [abhidhammasamuccaye 79-piṭhe].

Mahāvihāranāsanam̄

Mahāvihārvāsīsu pana vuttappakārena sabbavihāre chaḍdetvā gatesu saṅghamitto pāpabhikkhu rājānam̄ saññāpetvā lohapāsādādike catusaṭṭhyādhike tisatamatte parivenapāsāde nāsetvā samūlam̄ uddharāpetvā abhayagirivihāram̄ ānayāpesi. Vihārabhūmiyañca kasāpetvā aparaṇye vapāpesi. Evam̄ tadā mahāvihāro nava vassāni bhikkhūhi suñño ahosi āvāsavirahito ca. Atha rājā **meghavaṇṇābhayassa** nāma kalyāṇamittabhūtassa amaccassa santajjanapubbaṅgamena vacanena mahāvihāram̄ puna pākatiķam̄ katvā te cāpi apakkante bhikkhū ānetvā catūhi paccayehi upaṭṭhahi [mahāvāmse 37-30-gāthāsu. nikāyasāṅgahe 14-15-piṭhesu].

Jetavanavāsinikāyuppatti

Punapi rājā **dakkhiṇārāmavāsimhi** jimhamānase **kuhakatissatthere** pasanno hutvā tassatthāya mahāvihārasimabbhantare **jotivanuyyāne** jetavanavihāram̄ kāretumārabhi. Mahāvihārvāsino bhikkhū taṁ nivāretum asakkontā punapi tato apakkamiṣsu. Tadāpi mahāvihāro nava māsāni bhikkhūhi suñño ahosi. Rājā pana attano ajjhāsayavaseneva tattha **jetavanavihāram̄** kāretvā tassa kuhakatissatherassa adāsiyeva. Tattha dakkhiṇagirivihārato **sāgaliyā** bhikkhū āgantvā vasimsu. Pacchā ca te **ambasāmañerasilākālarañño** kāle (1067-1080-bu-va) vetullavādino ahesum̄ [mahāvāmse 37, 32-

[gāthādīsu, nikāyasaṅgahe 15-piṭṭhe\].](#)

Evaṁ ācariyabuddhaghosatherassa sīhaļadīpamāgamanakālato (965-bu-va) pubbeyeva visuddhattheravādīhi mahāvihāravāsīhi viruddhasamayā **abhayagirivāsino** (455-bu-va) **sāgaliyā** (797-810-bu-va) **jetavanavāsino** (829-845-bu-va) cāti tayo nikāyā uppannā ahesum. Tesu pana abhayagirivāsinoyeva visesato pākaṭā ceva honti balavanto ca. Tathā hi te visuddhattheravādapitakañca vajjiputtakapariyāpannadhammarucinikāyapiṭakañca mahisāsakādinikāyapiṭakañca mahāyānapiṭakañca sampaticchanti. Tesu dhammarucinikāyapiṭakassa sampaticchitabhāvo pākaṭoyeva. Mahisāsakādinikāyapiṭakassa sampaticchitabhāvo pana **phāhiyannāmassa** cinabhikkhuno addhānakkamasallakkhaṇakathāya ceva aṭṭhakathāsu paṭikkhittavaṇṇapiṭakādināmavasena ca veditabbo, tathā mahāyānapiṭakassa sampaticchitabhāvopi.

Phāhiyamaddhānakamakathā

Phāhiyannāmena hi cinabhikkhunā 956-buddhavasse sīhaļadīpato sakkatabhāsāropitam̄ mahisāsakavinayapiṭakañca dīghāgamo ca samyuttāgamo ca sannipātapiṭakañca attanā saha cinaratthamānītanti tassa addhānakkamakathāyam̄ dassitam̄. Tañca sabbañ abhayagirivihāratoyeva laddhamassa, mahāvihāravāsīnam̄ sakkatāropitapiṭakābhāvato. Aṭṭhakathāyam̄ paṭikkhittavaṇṇapiṭakādīni ca tattheva bhaveyyum̄, mahāvihāravāsīhi tesam̄ appaṭiggahitabhāvato. Tathā “phāhiyambhikkhussa sīhaļadīpe paṭivasanakāle (954-956-bu-va) mahāvihāre tisahassamattā bhikkhū vasanti, te theravādapitakameva uggaṇhanti, na mahāyānapiṭakam. Abhayagirivihāre pañcasahassamattā bhikkhū vasanti, te pana dvepi piṭakāni uggaṇhanti **mahāyānapiṭakañceva theravādapitakañcā**”ti ca teneva cinabhikkhunā dassitam̄.

Yasmā pana abhayagirivāsino mahāyānapiṭakampi uggaṇhanti, tasmā tasmiṁ vihāre mahāyānikānam̄ padhānācariyabhūtehi assaghosanāgajjunehi kataganthāpi samvijjamānāyeva bhaveyyum̄, tatoyeva tesam̄ nayañca nāmañca ācariyabuddhaghosatheropī aññepi tamkālikā mahāvihāravāsino sutasampannā therā jāneyyuyuñyeva. Apica dakkhiṇaindiyaratthē samuddasamīpe guntājanapade **nāgārajunakonḍam** nāma ṭhānamatthi, yatha **nāgajjuno** mahāyānikānam̄ padhānācariyabhūto vasanto buddhasāsanam̄ patiṭṭhāpesi. Ācariyabuddhaghosassa ca tandesikabhāvanimittam̄ dissati, tam̄ pacchato (33-piṭṭhe) āvibhavissati. Tasmāpi ācariyabuddhaghosathero nāgajjunassa ca assaghosassa ca nayañca nāmañca jāneyyayevāti sakkā anuminitum̄.

Jānatoyeva pana tesam̄ nayassa vā nāmassa vā attano aṭṭhakathāyamappakāsanam̄ tesam̄ nikāyantarabhāvatoyevassa. Tathā hi tesam̄ assaghosanāgajjunānam̄ **assaghoso** [(570-670-buddhavassabbhantare)] theravādato bhinnesu ekādasasu gaṇesu **sabbatthivādagane** pariyāpanno, **nāgajjuno** ca **mahāsaṅghika-cetiya**vādigaṇādīhi jāte **mahāyānanikāye** pariyāpanno, mahāvihāravāsino ca āditoyeva paṭṭhāya nikāyantararasamayehi asammissanattham̄ attano piṭakam̄ atīva ādaram̄ katvā rakkhanti, ayañca ācariyabuddhaghoso tesamaññataro. Vuttañhi tassa ganthanigamanesu “**mahāvihāravāsīnam̄ vamsālaṅkārabhūtenā**”ti. Tasmā “ācariyabuddhaghoso tesam̄ nayam̄ jānantoyeva attano ganthesu nikāyantararasamayehi asammissanattham̄ nappakāsesī”ti veditabbam̄.

Ettāvatā ca yāni “bodhimāṇḍasamīpamhi, jāto brāhmaṇamāṇavo”tiādinā vuttassa mahāvāmsavacanassa vicāraṇamukhena ācariyabuddhaghosassa vambhanavacanāni dhammānandakosambinā vuttāni, tāni amūlakabhāvena anuvicāritāni. Tathāpi “ācariyabuddhaghoso bodhimāṇḍasamīpe jāto”ti etam̄ pana attham̄ sādhetum̄ dalhakāraṇam̄ na dissateva ṭhāpetvā tam̄ mahāvāmsavacanam̄, yampi **buddhaghosuppattiyaṁ** vuttam̄, tam̄i mahāvāmsameva nissāya vuttavacanattā na dalhakāraṇam̄ hotīti.

Marammaraṭṭhikabhāvakathā

Ekacce pana marammaraṭṭhikā “ācariyabuddhagoso marammaraṭṭhe **sathum** nāma nagarato **sīhaṭadīpam** gantvā saṅgahaṭṭhakathāyo akāsi”ti vadanti. Tam dhammānandena anujānitvā “tampi thokam yuttisampannam, aham evam saddahāmi ‘buddhagoso dakkhiṇaindiyaratṭhe **telangajātiko**’ti, telangajātikā ca bahū janā **marammaraṭṭhe** ca **indocina** ratṭhe ca gantvā vasanti, **talhiṇa**? Iti vohāro ca tatoyeva telaṅgapadato uppanno. Tathā ‘buddhagoso atṭhakathāyo katvā sīhaṭadīpato marammaraṭṭham gantvā pacchimabhāge tattheva vasī’tipi gahetum sakkā, tassa hi ganthā marammaraṭṭhe sīhaṭaraṭṭhatopi surakkhitatarā honti”ti ca vatvā patiṭṭhāpitaṁ.

Dakkhiṇaindiyaratṭhikabhāvayutti

Bahū pana ādhunikā vicakkhaṇā dhammānandādayo “ācariyabuddhagosatthero **dakkhiṇaindiyaratṭhiko**”ti vadanti. Ayam panettha yutti, yebhuyyena hi atṭhakathātīkākārā therā dakkhiṇaindiyaratṭhikāyeva. Tathā hi buddhavāmsaṭṭhakathāya ca abhidhammāvatāraṭṭhakathāya ca vinayavinicchayaṭṭhakathāya ca kārako **ācariyabuddhadattatthero** colaraṭṭhe tambapaññinadiyam **uraganagare** jāto ācariyabuddhaghosena ekakāliko ca. Paramatthavinicchaya-nāmarūpapariccheda-abhidhammatthasāṅghānam kārako **ācariyaanuruddhatthero** [ekacce pana vadanti-paramatthavinicchayakārako eko, nāmarūpaparicchedaabhidhammatthasaṅghānam kārako ekoti dve **anuruddhattherāti**] **kañcivararaṭṭhe** **kāverinagarajātiko**. Khuddakanikāyapariyāpannaudānādipāliyā samvāṇanābhūtāya paramatthadīpaniyā kārako **ācariyadhammapālattheropī** dakkhiṇaindiyaratṭhe kañcipurajātiko. Tathevāyampīti veditabbo. Vuttañhi **manorathapūraniyā** nāma aṅguttaraṭṭhakathāya nigamane –

“Āyācito sumatinā, therena bhadantajotipālena;
Kañcipurādīsu mayā, pubbe saddhim vasantenā”ti.

Ettha ca **kañcipuram** nāma madarasanagarassa īsakam pacchimanissite dakkhiṇadisābhāge pañcacattālīsamilappamāne padese idāni kañjīvara iti voharitanagarameva.

Tathā **papañcasūdaniyā** nāma majjhimaṭṭhakathāya nigamanepi –

“Āyācito sumatinā, therena buddhamittena;
Pubbe mayūradūta [**mayūrarūpa (sī.)**, **mayūrasutta (syā.)**] paṭṭanamhi saddhim vasantenā”ti – vuttam.

Ettha ca **mayūradūtapaṭṭanam** nāma idāni madarasanagarasamīpe milapora iti voharitaṭṭhānantī porāṇappavattigavesīhi vuttam.

Imāhi pana nigamanagāthāhi dakkhiṇaindiyaratṭheyeva nivutthapubbataṁ pakāseti, bodhimaṇḍasamīpe vā, marammaraṭṭhe vā nivutthapubbataya pakāsanañca na dissati. Tena ācariyabuddhagoso dakkhiṇaindiyaratṭhiko na hotīti na sakkā paṭikkhipitum.

Samantapāsādikāyampi vinayaṭṭhakathāyam (3, 13) ācariyena evam vuttam –

“Yam pana andhakaṭṭhakathāyam ‘aparikkhitte pamukhe anāpattīti bhūmiyam vinā jagatiyā pamukham sandhāya kathita’nti vuttam, tam andhakaraṭṭhe pāṭekkasannivesā ekacchadanā gabhapāliyo sandhāya vutta”nti.

Iminā pana vacanena “andhakaṭṭhakathā andhakaraṭṭhikehi therehi katā”ti pākaṭā hoti, ācariyabuddhaghosopi ca andhakaṭṭhakathāya sandhāyabhāsitampi tandesikagabbhapālisannivesākārampi suṭṭhu jānāti, tasmā tandesiko na hotīti na sakkā vattunti.

Tathā imassapi visuddhimaggassa nigamane – “**moranḍakheṭakavattabenā**”ti vuttam. Ettha ca **khetoti** padassa gāmoti vā, jānapadānam kassakānam nivāsoti vā, khuddakanagaranti vā tayo athā sakkatābhidhāne pakāsitā, dakkhiṇaindiyaratṭhesu ca yāvajjatanāpi gāmo **khedati** voharīyati. Tasmā moranḍavhave kheṭe jāto moranḍakheṭako, moranḍakheṭako iti vattabbo moranḍakheṭakavattabbo, tena moranḍakheṭakavattabenāti vacanatthām katvā “moranḍagāme jātoti vattabbena therenā”ti attho gahetabbo. Idāni pana dakkhiṇaindiyaratṭhe **guntājanapade** nāgārajunakoṇḍato ekapaṇṇāsamilamatte (51) amaravatito ca aṭṭhapaṇṇāsamilamatte (58) padese **kotanemalipurīti** ca **gundalapallīti** ca voharitam thānadvayamatthi, tattha ca bahūni buddhasāsanikaporāṇasantakāni ditṭhāni, **nemalīti** telaguvohāro ca morassa, **gundalu** iti ca aṇḍassa, tasmā tam thānadvayameva pubbe **moranḍakheṭoti** voharito **ācariyabuddhaghosassa jātigāmo** bhaveyyāti porāṇatthānagavesihi gahito. Yasmā panetam “moranḍakheṭakavattabenā”ti padam “moranḍagāmajātenā”ti padam viya pālinayānucchavikām na hoti, aññehi ca bahūhi visesanapadehi ekato aṭṭhatvā visesyapadassa pacchato visum ṭhitam, āgamaṭṭhakathādīsu ca na dissati, tasmā etam kenaci tamkālikena ācariyassa jātiṭṭhānam sañjānantena pakkhittam viya dissatī.

Imesu pana tīsu “ācariyabuddhaghoso bodhimāṇḍasamīpe jātoti ca marammaraṭṭhikoti ca dakkhiṇaindiyaratṭhiko”ti ca vuttavacanesu pacchimameva balavataram hoti ācariyasева vacananissitattā, tasmā tadēva niśāya ācariyabuddhaghosattherassa uppatti evam veditabbā.

Ācariyabuddhaghosattherassa aṭṭhuppatti

Ācariyabuddhaghoso dasame buddhavassasatake (901-1000-bu-va) **dakkhiṇaindiyaratṭhe moranḍagāme** brāhmaṇakule jāto, so tīsu vedesu ceva sabbavijjāsippaganthesu ca pāraṅgato hutvā buddhasāsanadhammaṁ sutvā tampi uggaṇhitukāmo tasmīmyeva dakkhiṇaindiyaratṭhe ekasmīm theravādikavīhāre **mahāvihāravāsīnam** revatatterappamukhānam bhikkhūnam santike pabbajāñceva upasampadañca gaṇhitvā piṭakattayapālīmuggaṇhi. So evam piṭakattayapālīmuggaṇhantoyeva aññāsi “ayamekāyanamaggo dassanavisuddhiyā nibbānasacchikiriyā”ti. Ācariyupajjhāyā ca tassa visiṭṭhaññāppabhāvasampannabhāvam ūtavā “imassa buddhasāsane kittighoso buddhassa viya pavattissati”ti sampassamānā “**buddhaghoso**”ti nāmamakāmsu. Tena vuttam “buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyenā”ti.

So evam piṭakattayapālīmuggaṇhitvā **madarasa** nagarasamīpaṭṭhānabhūte **mayūradūtapatṭhanamhi** ca **kañcipurādīsu** ca vasanto **andhakaṭṭhakathāya** paricayaṁ katvā tāya asantuṭṭhacitto sīhaṭṭhakathāsupi paricayaṁ kātukāmo tā ca pālibhāsamāropetvā abhinavīkātumāsīsanto sīhaṭṭipamagamāsi. Tasmīñca kāle sīhaṭṭipe **mahānāmo** nāma rājā rajjam kāreti, so ca rājā **abhayagirivāsīsu** pasanno teyeva visesato paggaṇhāti.

Ekacce pana ādhunikā vicakkhaṇā evam vadanti “ācariyabuddhaghosassa sīhaṭṭipāgamanena **sirimeghavaṇṇarājakālato** (846-bu-va) puretaramyeva bhavitabba”nti. Idañca nesaṁ kāraṇam, tassa rañño navavassakāle (855-bu-va) buddhassa **dāṭhādhātukalingaraṭṭhato** sīhaṭṭipamānītā, tato paṭṭhāya sīhaṭṭājāno anusamvaccharam mahantaṁ dhātupūjāussavam karonti. Yadi ca ācariyabuddhaghoso tato pacchā sīhaṭṭipamāgaccheyya, tampi pāsādikam mahussavam disvā attano ganthesu pakāseyya yathā phāhiyam nāma cinabhikkhu mahānāmarājākāle (953-975-bu-va) tam disvā attano addhānakkamakathāyam pakāsesi, na pana ācariyassa ganthesu tam-pakāsanā dissati, tenetam ūyati “ācariyabuddhaghoso dāṭhādhātusampattakālato (855-bu-va) puretaramyeva sīhaṭṭipamāgantvā aṭṭhakathāyo akāsi”ti. Tam pana na dalhakāraṇam hoti, tipiṭakapāliyā hi atthasamvaṇṇanāya yam vā tam

vā attano paccakkhadiṭṭham pakāsetabbam na hoti, na ca atthasamvaṇṇanā addhānakkamakathāsadisā. Kiñca bhiyyo, samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyam dīpavamṣatopi kiñci ānetvā pakāsitam, dīpavamse ca yāva mahāsenarājakālā (819-845-bu-va) pavatti pakāsitati sirimeghavaṇṇarājakālato (845-873-bu-va) pubbe dīpavamṣoyeva likhito na bhavyeyya. Yadi ca aṭṭhakathāyo tato pubbeyeva katā bhavyeyum, katham tattha dīpavamso sakkā pakāsetunti.

Ācariyabuddhaghoso pana sīhaṭadīpam pattakāle (965-bu-va) **mahāvihārāmeva** gantvā tattha sīhaṭamahātherānam santike sīhaṭṭhakathāyo suni. Vuttañhi samantapāsādikāyam –

“Mahāaṭṭhakathañceva, mahāpaccarimeva ca;
Kurundiñcāti tissopi, sīhaṭṭhakathā imā.

Buddhamittoti nāmena, vissutassa yasassino;
Vinayaññussa dhīrassa, sutvā therassa santike”ti [pari. aṭṭha. nigamanakathā].

Iminā pana aṭṭhakathāvacanena mahāaṭṭhakathādīnam tissannamyeva aṭṭhakathānam sutabhāvo dassito. Samantapāsādikāyam pana saṅkhepaandhakaṭṭhakathānampi vinicchayo dassitoyeva, kasmā pana tā ācariyena sīhaṭatherānam santike na sutāti? Tāsu hi andhakaṭṭhakathā tāva andhakaraṭṭhikabhāvato, kataparicayabhāvato ca na sutāti pākaṭoyevāyamattho. Saṅkhepaṭṭhakathā pana mahāpaccariṭṭhakathāya saṅkhittamattabhāvato na sutāti veditabbā. Tathā hi **vajirabuddhiṭṭikāyam** ganthārambhasamvaṇṇanāyam [vijira. tī. ganthārambhakathāvaṇṇanā] cūḍapaccariṭṭhakathāandhakaṭṭhakathānampi **ādi**-saddena saṅgahitabhāvo vutto, **sāratthadīpanī-vimativinodanī**ti kāsu [sārattha. tī. 1.92 pācittiyakanḍa; vi. vi. tī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā] pana andhakasaṅkhepaṭṭhakathānam saṅgahitabhāvo vutto, samantapāsādikāyañca cūḍapaccarīti nāmañkuhiñcīpi na dissati, mahāaṭṭhakathā mahāpaccarī kurundī andhakasaṅkhepaṭṭhakathāti imāniyeva nāmāni dissanti, bahūsu ca ṭhānesu “saṅkhepaṭṭhakathāyam pana mahāpaccariyañca vutta”ntiādinā [pārā. aṭṭha. 1.94] dvinnampi samānavinicchayo dassito. Tasmā vajirabuddhiyam cūḍapaccarīti vuttaṭṭhakathā mahāpaccarito uddharitvā saṅkhepena kataṭṭhakathā bhavyeyya, sā ca saṅkhepena katattā **saṅkhepaṭṭhakathā** nāma jātā bhavyeyya. Evañca sati mahāpaccariyā sutāya sāpi sutāyeva hotīti na sā ācariyena sutāti veditabbā.

Evam sīhaṭṭhakathāyo sunantasseeva ācariyabuddhaghosassa tikkhagambhīrajavanañāṇappabhāvavisesasampannabhāvañca paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimāṇḍitasīlācārajjavamaddavādiguṇasamudaya-samuditabhāvañca sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthapaññāveyyatti- yasamannāgatabhāvañca anekasatthantarocitasamvaṇṇanānayasukovidabhāvañca ñatvā taṁsavankiccaparinīṭhitakāle **sanghapālā**dayo therā tam visuddhimaggādiganthānam karaṇatthāya visum visum ayācīmsu. Ettha ca ācariyassa yathāvuttaguṇehi sampannabhāvo attano vacaneneva pākaṭo. Vuttañhi attano ganthanigamanesu –

“Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimāṇḍitenā
sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudaya-samuditena
sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatenā”tiādi.

Tattha **sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthenāti** padena ācariyabuddhaghosatthero mahāvihārvāśinām visuddhattheravādīnam desanānayasaṅkhāte sakasamaye ca mahāsaṅghikādimahāyānikapariyosānānam nikāyantarabhūtānam paresam piṭakaganthantaravādanayasaṅkhāte parasamaye ca tathā tamkālikaaññatitthiyasamaṇabrāhmaṇānam vedattayādisaṅkhāte parasamaye ca kovido, tesam sakasamayaparasamayānam durogāhadubbodhatthasaṅkhāte gahanaṭṭhānepi ca ogāhitum samatthoti dīpeti. **Paññāveyyattiyasamannāgatoti** padena ācariyabuddhaghosatthero porāṇaṭṭhakathāyo saṅkhipituñca

paṭisaṅkharituñca samatthoti dīpetīti veditabbo.

Āyācanakāraṇam

Kasmā pana te tam āyācimśūti? Vuccate, mahāvihāravāsino hi āditoyeva patṭhāya pitakattayaṁ yathā tīsu saṅgītīsu pālibhāsāya saṅgītam, yathā ca **vatṭagāmaṇirājakāle** (455-467-bu-va) potthakesu āropitam, tathā porāṇam pālipiṭakameva uggaṇhanti ceva vācenti ca, na sakkatāropitapiṭakam. Aṭṭhakathāyo ca tivassasatamattato pure katā. Tathā hi aṭṭhakathāsu **vasabharājakālato** (609-653-bu-0) pacchā sīhaṇikattherānaceva aññesañca vatthu na dissati ṭhapetvā **mahāsenarājavatthum** [pārā. aṭṭha. 2.236-237], yāva ācariyabuddhaghosakālapi ca tā eva porāṇaṭṭhakathāyo atthi na abhinavīkatā. Tena tesam piṭakesu yebhuyyena janā paricayam kātum asañjātābhilāsā honti asañjātussāhā. Dīpantaresu ca attano piṭakam pattharāpetum na sakkonti aṭṭhakathānam dīpabhāsāya abhisāṅkhatattā. Abhayagirivāsino pana **vatṭagāmaṇirājakālato** paṭṭhāya sakatabhāsāropitam dhammarucinikāyādipiṭakampi mahāyānapiṭakampi navam navam pariyāpuṇanti ceva vācenti ca, tena tesam piṭakesu yebhuyyena janā paricayam kātum sañjātābhilāsā honti sañjātussāhā, navam navameva hi sattā piyāyanti. Tatoyeva te dīpantaresupi attano vādām pattharāpetum sakkonti. Tasmā te mahāvihāravāsino therā attano sīhaṇaṭṭhakathāyo pālibhāsāya abhisāṅkharukāmā tathā kātum samattham ācariyabuddhaghosatherassa nāṇappabhāvavisesam yathāvuttagunaśampannabhāvañca nātvā āyācimśūti veditabbam.

Visuddhimaggassa karaṇam

Tesu tāva visuddhimaggam ācariyabuddhaghoso saṅghapālattherena ajjheshito mahāvihārassa dakkhinabhāge padhānaghare mahānigamassāmino pāsāde [pari. aṭṭha. nigamanakathā] vasanto akāsi. Ettāvatā ca “so panesa visuddhimago kena kato, kadā kato, kattha kato, kasmā kato”ti imesam pañhānamattho vitthārena vibhāvito hoti.

Idāni kimattham katotiādīnam pañhānamattham pakāsayissāma. Tattha **kimattham** katoti etassa pana pañhassa attho ācariyeneva pakāsito. Katham?

“Sudullabham labhitvāna, pabbajjam jinasāsane;
Sīlādisaṅgaham khemam, ujuṁ maggam visuddhiyā.

Yathābhūtam ajānantā, suddhikāmāpi ye idha;
Visuddhim nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

Tesam pāmojjakaraṇam, suvisuddhavinicchayam;
Mahāvihāravāsīnam, desanāyananissitam.

Visuddhimaggam bhāsissam, tam me sakkacca bhāsato;
Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavo”ti [visuddhi. 1.2].

Tasmā esa visuddhimago visuddhisaṅkhātanibbānakāmānam sādhujanānam sīlasamādhīpāññāsaṅkhātassa visuddhimaggassa yāthāvato jānanatthāya katoti padhānappayojanavasena veditabbo. Appadhānappayojanavasena pana catūsu āgamāṭṭhakathāsu ganthasallahukabhāvatthāyapi katoti veditabbo. Tathā hi vuttam āgamaṭṭhakathāsu –

“Majjhe visuddhimago, esa catunnampi āgamānañhi;
Thatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamattham;
Icceva me kato”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Tannissayo

Kim nissāya katoti etassapi pañhassa attho ācariyeneva pakāsito. Vuttañhi ettha ganthārambhe –

“Mahāvihāravāsīnam, desanānayanissita”nti [visuddhi. 1.2].

Tathā nigamanepi –

“Tesam sīlādibhedānam, athānam yo vinicchayo;
Pañcannampi nikāyānam, vutto aṭṭhakathānaye.

Samāharitvā tam sabbam, yebhuyyena sanicchayo;
Sabbasaṅkaradosehi, mutto yasmā pakāsito”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Iminā pana vacanena ayamattho pākaṭo hoti – “visuddhimaggam kurumāno ācariyo mahāvihāravāsīnam desanānayasaṅkhātā pañcannampi nikāyānam porāṇaṭṭhakathāyo nissāya tāsu vuttam gahetabbam sabbam vinicchayam samāharitvā akāst”ti. Tasmā yā yā ettha padavaṇṇanā vā vinicchayo vā sādhakavatthu vā dassiyati, tam sabbam tassa tassa niddhāritapālipadassanikāyasamvaṇṇābhūtāya porāṇaṭṭhakathāto ānetvā bhāsāparivattanavaseneva dassitanti veditabbam. Ayampi hi visuddhimaggo na kevalam attano nāṇappabhāvena kato, visum pakaraṇabhāvena ca, atha kho catunnampi āgamaṭṭhakathānam **avayavabhāveneva** kato. Vuttañhi tāsam nigamane –

“Ekūnasatṭhimatto, visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya, āgamānam kato yasmā.

Tasmā tena sahāyam, aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Suparimitaparicchinnam, cattalīsasataṁ hotī”tiādi [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā].

Yā pana visuddhimagge maggāmaggāñānadassanavisuddhiniddese “ayam tāva visuddhikathāyam nayo. Ariyavaṇṣakathāyam panā”tiādinā [visuddhi. 2.717] dve kathā vuttā, tāpi mahāvihāravāsīnam desanānaye antogadhā imassa visuddhimaggassa nissayāyevāti veditabbāti.

Takkaraṇappakāro

Kena pakārena katoti ettha anantarapañhe vuttappakāreneva kato. Tathā hi ācariyo samyuttanikāyato

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittam paññañca bhāvayam;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṇ vijaṭaye jaṭa”nti [saṃ. ni. 1.23] –

Imam gātham paṭhamam dassetvā tattha padhānavasena vuttā sīlasamādhipaññāyo visum visum vitthārato vibhajitvā akāsi. Evam kurumāno ca pañcahipi nikāyehi sīlasamādhipaññāpaṭisamyyuttāni suttagadāni uddharitvā tesam atthañca sīhaṭṭhakathāhi bhāsāparivattanavasena dassetvā tāsu vuttāni sīhaṭikavatthūni ca vinicchaye ca pakāsesi. Visesato pana tasmiṁ kāle pākaṭā sakasamayaviruddhā samayantarā ca bahūsu ṭhānesu dassetvā sahetukam paṭikkhittā. Katham?

Tattha hi **cariyāvanṇanāyam** “tatra purimā tāva tisso cariyā pubbaciṇṇanidānā dhātudosanidānā cāti ekacce vadanti. Pubbe kira iṭṭhappayogasubhakammabahulo rāgaracarito hoti, saggā vā cavitvā

idhūpapanno. Pubbe chedanavadhabandhanaverakammabahulo dosacarito hoti, nirayanāgayonihi vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe majjapānabahulo sutapariuccchāvihīno ca mohacarito hoti, tiracchānayoniyā vā cavitvā idhūpapannoti evam pubbaciṇṇanidānāti vadanti. Dvinnam pana dhātūnam ussannattā puggalo mohacarito hoti pathavīdhātuyā ca āpodhātuyā ca. Itarāsam̄ dvinnam ussannattā dosacarito. Sabbāsam̄ samattā pana rāgacaritoti. Dosesu ca semhādhiko rāgacarito hoti. Vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito. Vātādhiko rāgacaritoti evam dhātudosanidānāti vadantī’ti ekaccevādam dassetvā so “tattha yasmā pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulāpi saggā cavitvā idhūpapannāpi ca na sabbe rāgacaritāneva honti, na itare vā dosamohacaritā. Evam dhātūnañca yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthi. Dosaniyame ca rāgamohadvayameva vuttam, tampi ca pubbāparaviruddhameva. Tasmā sabbametam̄ aparicchinnavacana”nti [visuddhi. 1.44] paṭikkhitto. Tam paramatthamañjūsāya nāma visuddhimaggamahāṭīkāyam̄ “ekaceti upatissattheram sandhāyāha, tena hi vimuttimagge tathā vutta”ntiādinā vanṇitam̄ [visuddhi. tī. 1.44].

Vimuttimaggapakaraṇam

Ko so **vimuttimaggo** nāma? Visuddhimaggo viya sīlasamādhipaññānam̄ visum̄ visum̄ vibhajitvā dīpako eko paṭipattiganthro. Tattha hi –

“Sīlam̄ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā;
Anubuddhā ime dhammā, gotamena yasassinā”ti [dī. ni. 2.186; a. ni. 4.1] –

Imam̄ gātham̄ paṭhamam̄ dassetvā tadaṭhavanṇāvasena sīlasamādhipaññāvimiṭṭiyo visum̄ visum̄ vibhajitvā dīpitā. So pana gantho idāni **cinaratṭheyeva** diṭṭho, cinabhāsāya ca parivattito (1048-bu-va) **saṅghapālena** nāma bhikkhunā. Kena pana so kuto ca tattha ānītoti na pākaṭametaṇ. Tassa pana saṅghapālassa ācariyo **guṇabhadro** nāma mahāyāniko bhikkhu majjhimaṇdiyadesiko, so indiyaratṭhato cinaratṭham̄ gacchanto paṭhamam̄ sīhaṭadīpam̄ gantvā tato (978-bu-va) cinaratṭham̄ gato. Tadā so tena ānīto bhaveyya [vimuttimagga, visuddhimagga].

Tasmīnhi vimuttimagge pubbaciṇṇanidānadassanam̄ dhātunidānadassanañca yatheva visuddhimagge ekaccevādo, tathevāgataṇ. Dosanidānadassane pana “semhādhiko rāgacarito, **pittādhiko dosacarito**, vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito, vātādhiko rāgacarito”ti tiṇḍampi rāgadosamohānam̄ dosaniyamo vutto. Ācariyabuddhaghosena diṭṭhavimuttimaggapothake pana “pittādhiko dosacarito”ti pāṭho ūno bhaveyya.

Aññānipi bahūni visuddhimagge paṭikkhittāni tattha vimuttimagge gaheṭabbabhāvena dissanti. Katham?

Sīlaniddese (1, 8-piṭṭhe) “aññe pana siraṭṭho sīlattho, sītalattho sīlatthoti evamādināpi nayenettha attham̄ vanṇayantī”ti paṭikkhitto atthopi tattha gaheṭabbabhāvena dissati.

Tathā **dhutaṅganiddese** (1, 78-piṭṭhe) “yesampi kusalattikavinimuttam̄ dhutaṅgam̄, tesam̄ atthato dhutaṅgameva natthi, asantaṇ kassa dhunanato dhutaṅgam̄ nāma bhavissati, dhutaguṇe samādāya vattatīti vacanavirodhopi ca nesam̄ āpajjati, tasmā tam̄ na gaheṭabba”nti paṭikkhitam̄ **paññattidhutaṅgampi** tattha dissati. Mahāṭīkāyam (1-104) pana “yesanti **abhayagirivāsike** sandhāyāha, te hi dhutaṅgam̄ nāma paññattīti vadantī”ti vanṇitam̄.

Tathā **pathavīkasiṇaniddese** (1, 144) “paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro, upekkhānubrūhanā nāma appanā, sampaham̄sanā nāma paccavekkhaṇāti evameke vanṇayantī”tiādinā paṭikkhittaekvādopi tattha dissati. Mahāṭīkāyam (1, 172) pana “eketi abhayagirivāsino”ti vanṇitam̄.

Tathā **khandhaniddese** (2, 80-piṭṭhe) “balarūpam sambhavarūpam jātirūpam rogarūpam ekaccānam matena middharūpa”nti evam aññānipi rūpāni āharitvā porāṇatḥakathāyam tesam paṭikkhittabhāvo pakāsito. Mahāṭikāyam “ekaccānanti abhayagirivāśīna”nti vanṇitam. Tesu jātirūpam middharūpañca **vimuttimagge** dassitaṁ. Na kevalam dassanamattameva, atha kho middharūpassa atthibhāvopi “middham nāma tividham āhārajam utujam cittajañcāti. Tesu **cittajameva nīvaraṇam** hoti, sesā pana dve arahatopi bhaveyyu”ntiādinā sādhito.

Ettāvatā ca vimuttimagge visuddhimaggene asamānatthānam vuttabhāvo ca abhayagirivāśīhi tassa ganthassa paṭigghitatbhāvo ca sakkā ñātum. Aññānipi pana īdisāni asamānavacanāni bahūni tattha samvijjantiyeva, tāni pana sabbāni na sakkā idha dassetum.

Yebhuyyena panassa karanappakāro visuddhimaggassa viya hoti. Yā yā hi pāli abhidhammadibhaṅgato vā paṭisambhidāmaggato vā aññasuttantehi vā ānetvā sādhakabhāvena visuddhimagge dassiyati, tatthapi sā sā pāli yebhuyyena dissateva. Tāsu kañcimattam uddharitvā anuminanatthāya dassayissāma.

Yā visuddhimagge (1, 47-piṭṭhe) “pañca sīlāni pāñatipātassa pahānam sīla”ntiādikā paṭisambhidāmaggapāli dassitā, sā vimuttimaggepi dissateva.

Yañca visuddhimagge (1, 137-piṭṭhe) “samādhi kāmacchandassa paṭipakkho...pe... vicāro vicikicchāyā”ti vacanam **peṭake** vuttanti dassitam, tañca tatthapi tatheva dassetvā “**tipetake** vutta”nti niddiṭṭham. **Tipeṭaketi** nāmañca peṭakopadesameva sandhāya vuttam bhaveyya. Tattha hi vivicceva kāmehīti pāṭhasamvanṇāyam “alobhassa pāripūriyā kāmehi viveko sampajjati, adosassa. Amohassa pāripūriyā akusalehi dhammehi viveko sampajjati”ti pāṭhassa tipetake vuttabhāvo dassito. So ca pāṭho peṭakopadese (262-piṭṭhe) “tattha alobhassa pāripūriyā vivitto hoti kāmehī”tiādinā dissati.

Yathā ca visuddhimagge (1, 258-piṭṭhe) “ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhi bhāvito”tiādikā pāli mahāvaggasamāyuttakato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi.

Yathā ca visuddhimagge (1, 272-piṭṭhe) “assāsādimajjhapariyosānam satiyā anugacchato”tiādi pāli ca (1, 273-piṭṭhe) kakacūpamapāli ca paṭisambhidāmaggato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi.

Yathā ca visuddhimagge (2, 69-piṭṭhe) “katamā cintāmayā paññā”tiādikā ca pāli “tattha katamam āyakosalla”ntiādikā ca pāli (2, 71-piṭṭhe) “dukkhe ñānam atthapaṭisambhidā”tiādikā ca pāli abhidhammadibhaṅgato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi. Sabbāpi ca tattha vuttā ekavidhaduvidhādipaññāpabhedakathā visuddhimagge vuttakathāya yebhuyyena samānāyeva.

“Yena cakkhupasādena, rūpāni manupassati;
Parittam sukhumam etam, ūkāsirasamūpama”nti [visuddhi. 2.436; dha. sa. aṭṭha. 596] –

Ayampi gāthā vimuttimaggepi āyasmatā sāriputtatherena bhāsitarbhāveneva dassitā. **Ūkāsirasamūpamanti** padaṁ pana **ūkāsamasūpamanti** tattha dissati, tañca paramparalekhakānam pamādalekhamattameva siyā.

Catūsu saccesu visuddhimagge viya vacanathato lakkhaṇato anūnādhikato kamato antogadhānam pabhedato upamāto ca vinicchayo dassito, so ca yebhuyyena visuddhimaggene [visuddhi. 2.530] samānoyeva.

Yathā ca visuddhimagge (2, 242-245) sammasanaññakathāyam pañcannam kandhānam atītādiekādasavidhena ca aniccādilakkhaṇattayena ca visum visum sammasananayo dassito, tatheva tatthapi. Cakkhādijarāmarañapariyosānesu pana dhammesu dhammadivicārapariyosānam saṭṭhiyā eva

dhammānam aniccādilakkhaṇattayena sammasananayo tattha dassito.

Visuddhimagge pana diṭṭhivisuddhiniddese (2, 230-232-piṭṭhesu) vuttā “yamakam nāmarūpañca... pe... ubho bhijjanti paccayā”ti gāthā ca, “na cakkhuto jāyare”tiādikā cha gāthāyo ca, “na sakena balena jāyare”tiādikā cha gāthāyo ca vimuttimagge bhaṅgānupassanāññānakathāyam dassitā. Tāsu appamattakoyeva pāṭhabhedo dissati.

Visuddhimagge (2, 261-2-piṭṭhesu) arūpasattakesu ariyavaṁsaṁsakathānayena vutto kalāpato ca yamakato ca sammasananayo vimuttimagge ettheva bhaṅgānupassanāññānakathāyam dassito.

Vimuttimagge buddhānussatikathāyam lokavidūti padassa athavaṇṇanāyam sattalokasaṅkhāralokavasena **dveyeva lokā** dassitā, na pana okāsaloko yathā visuddhimagge (1, 199-200-piṭṭhesu).

Ettāvatā ca vimuttimaggo nāma ganthro kīdisoti sakkā anuminitum. So pana yathā na mahāvihāravāśinām ganthro hoti, evam mahāyānikānampi na hotiyeva theravādapiṭakameva nissāya katabhāvato. Yasmā pana tattha na kiñcīpi sīhaļadīpikam nāmam vā theravādo vā dissati, tasmā so sīhaļadīpe kataganthopi na hoti. Indiyaraṭṭhikam pana nāmañca voḥāro ca tattha bahūsu ṭhānesu dissati, tasmā indiyaraṭṭhe kataganthova bhavyeyya. Yasmā cassa peṭakopadesam nissitabhāvo bahūsu ṭhānesu dissati, visesato pana middharūpassa atthibhāvo ca, arahatopi tassa atthibhāvo ca tameva nissāya dassiyati, **paṭisambhidāmaggagāṇṭhipade** ca peṭaketi padassa [paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.36] athavaṇṇanāyam “suttantapiṭakathāya aṭṭhakathā peṭakam **mahiśāsakānam** ganthro”ti vaṇṇito. Tasmā eso vimuttimaggo mahiśāsakanikāyikena kato bhavyeyyāti amhākam mati.

Nissayaṭṭhakathāvibhāvanā

Visuddhimaggo pana na kevalam pubbe vuttappakāreneva kato, atha kho vuccamānappakārenāpi. Tathā hi ācariyabuddhaghosatthero porāṇaṭṭhakathāhi samāharitvā bhāsāparivattanavasena dassentopi yā yā athavaṇṇanā vā vinicchayo vā saṁsayitabbo hoti, tattha tattha vinayaṭṭhakathāyam vuttanti vā (1, 263), vinayaṭṭhakathāsu vuttam, majjhimaṭṭhakathāsu panāti vā (1, 70), aṅguttarabhāṇakāti vā (1, 72), aṭṭhakathācariyānām matānusārena vinicchayoti vā (1, 99), vuttampi cetam aṭṭhakathāsūti vā (1, 118), tam aṭṭhakathāsu paṭikkhittanti vā (1, 134), dīghabhāṇakasamāyuttabhāṇakānam matanti vā, majjhimaṭṭhakathāsu icchantīti vā (1, 267), aṭṭhakathāsu vinicchayoti vā, evam tāva dīghabhāṇakā, majjhimaṭṭhakathāpanāhūti vā (1, 277), aṅguttaraṭṭhakathāyam pana...pe... ayam kamo vutto, so pāliyā na sametīti vā (1, 309), evam tāva majjhimaṭṭhakathā, samyuttabhāṇakā panāti vā (2, 62), samyuttaṭṭhakathāyam vuttanti vā (2, 63), aṭṭhakathāyam panāti vā (2, 80) evam tamtamattthanāvīnicchayānām nissayampi vibhāvetvā pacchimajanānam uppajjamānasāṁsayam vinodentoyeva te dassesi.

Tenimassa visuddhimaggassa karaṇakāle sabbāpi sīhaļatṭhakathāyo ācariyassa santike santīti ca, pubbeyeva tā ācariyena sīhaļattherānam santike sutāti ca, tāhi gahetabbam sabbam gahetvā ayam visuddhimaggo ācariyena likhitoti ca ayamattho ativiya pākaṭo hoti. Tasmā yam mahāvāmse –

“Saṅgo gāthādvayam tassā’ dāsi sāmatthiyam tavā”tiādinā “gāthādvayameva oloketvā kiñcīpi aññām potthakam anoloketvā ācariyabuddhaghoso visuddhimaggam akāsī”ti adhippāyena abhitthutivacanām vuttam, tam abhitthutimattamevāti veditabbam.

Porāṇavacanadassanam

Na kevalam ācariyo aṭṭhakathāyoyeva nissayabhāvena dassesi, atha kho “porāṇā panāhū”tiādinā

porāṇānam̄ vacanampi dassesiyeva. Tadettha dvāvīsatiyā ṭhānesu diṭṭham̄ [visuddhi. 1.15, 137, 142, 217, 252, 303; 2.581, 675-676, 689, 706, 736, 745, 746, 749, 755, 778, 839]. Ke panete porāṇā nāma? Yāva catutthasāṅgītikālā saṅgītikāresu pariyāpannā vā tādisā vā mahātherāti veditabbā. Tathā hi paṭisambhidāmagge (292-3-piṭṭhesu).

“Obhāse ceva nāne ca, pītiyā ca vikampati...pe...
Dhammadhaccakusalo hoti, na ca vikkhepam̄ gacchatī”ti –

Evamāgatā gāthāyo idha (273-4-piṭṭhesu) porāṇānam̄ vacanabhāvena dassitā. Yadi cimā gāthāyo saṅgītikārehi pakkhittā bhaveyyum̄ yathā parivārapāliyam̄ (3-piṭṭhe) āgatā ācariyaparamparādīpikā gāthāyo, tā hi samantapāsādikāyam̄ (1, 46-piṭṭhe) porāṇavacanabhāvena dassitā, evam̄ sati teyeva saṅgītikārā porāṇāti veditabbā. Atha paṭisambhidāmaggadesakeneva bhāsitā bhaveyyum̄, te viya garukaraṇīyā paccayikā saddhāyitabbakā mahātherā porāṇāti veditabbā.
Samantapāsādikāsumāṅgalavilāsinītāsu “porāṇā pana evam̄ vanṇayantī”tiādinā vuttaṭṭhānesupi tādisāva ācariyā porāṇāti vuttā.

Vinayaṭṭhakathākaranam̄

Ācariyo pana imam̄ visuddhimaggapakaraṇam̄ yathāvuttappakārena katvā aññāpi tipiṭakaṭṭhakathāyo anukkamena akāsi. Katham̄? Samantapāsādikam̄ nāma vinayaṭṭhakatham̄ **buddhasiritttherena** ajjheso mahāvihārassa dakkhiṇabhāge padhānaghāparariveṇe **mahānigamassāmino** pāsāde vasanto akāsi. Sā panesā **siripāloti** nāmantarassa **mahānāmarañño** vīsatimavasse (973-bu-va) āraddhā ekavīsatimavasse (974-bu-va) niṭṭhānappattā ahosi. Tañca pana karonto mahāmahindattherenābhataṁ sīhaṭabhāsāya saṅkhataṁ mahāaṭṭhakatham̄ tassā sarīram̄ katvā mahāpaccarīkurundīsaṅkhepaandhakaṭṭhakathāhi ca gahetabbam̄ gahetvā sīhaṭadīpe yāva **vasabharājakālā** pākaṭānam̄ porāṇa vinayadharamahātherānam̄ vinicchayabhūtam̄ theravādampi pakhipitvā akāsi. Vuttañhetam̄ samantapāsādikāyam̄ –

“Samvaṇṇanam̄ tañca samārabhanto, tassā mahāaṭṭhakatham̄ sarīram̄;
Katvā mahāpaccariyam̄ tatheva, kurundināmādisu vissutāsu.

Vinicchayo aṭṭhakathāsu vutto, yo yuttamatthaṁ apariccajanto;
Tatopi antogadhatheravādaṁ, samvaṇṇanam̄ samma samārabhissa”nti ca.

“Mahāmeghavanuyyāne, bhūmibhāge patiṭṭhito;
Mahāvihāro yo satthu, mahābodhivibhūsito.

Yam̄ tassa dakkhiṇe bhāge, padhānagharamuttamam̄;
Sucicārittasīlena, bhikkhusaṅghena sevitam̄.

Uṭārakulasambhūto, saṅghupaṭṭhāyako sadā;
Anākulāya saddhāya, pasanno ratanattaye.

Mahānigamasāmīti, vissuto tattha kārayi;
Cārupākārasaṅcitam̄, Yam̄ pāsādaṁ manoramam̄.

Sandacchāyatarūpetam̄, sampannasalilāsayam̄;
Vasatā tatra pāsāde, mahānigamasāmino.

Sucisīlasamācāraṁ, theram̄ **buddhasirivhayam̄**;

Yā uddisitvā āraddhā, iddhā vinayavaṇṇanā.

Pālayantassa sakalam, laṅkādīpaṁ nirabbudam;
Rañño **sirinivāsassa** [siriyā nivāsaṭṭhonabhūtassa siripālanāmakassa rañño (vimati, antimaviṭṭhe)], **siripālayasassino**.

Samavīsatime vasse, jayasaṁvacchare ayam;
Āraddhā **ekavīsamhi**, sampatte pariniṭhitā.

Upaddavākule loke, nirupaddavato ayam;
Ekasamvachareneva, yathā niṭṭham upāgatā''ti [pari. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Ayañca samantapāsādikā vinayaṭṭhakathā adhunā mudditachaṭṭhasaṅgītipotthakavasena sahassato upari aṭṭhapanṇasādhikatisamatapiṭṭhaparimāṇā (1358) hoti, tassā ca ekasamvachcharena niṭṭhpitattam upanidhāya catuvīsādhikasattasamattpiṭṭhaparimāṇo (724) visuddhimaggopi antamaso chappañcamāsehi niṭṭhpito bhavyeyyāti sakkā ñātum. Tasmā yam buddhaghosuppattiyaṁ mahāvāmśavacanam nissāya “visuddhimaggo ācariyabuddhaghosena ekaratteneva tikkhattum likhitvā niṭṭhpito”ti abhitthutivacanam vuttam, tam takkārakassa abhitthutimattamevāti veditabbam.

Nanu ca imissam aṭṭhakathāyam “sumaṅgalavilāsiniya” ntiādinā visesanāmavasena āgamāṭṭhakathānam atideso dissati [pārā. aṭṭha. 1.15], kathamimissā tāhi paṭhamataram katabhāvo veditabboti? Ācariyassa aṭṭhakathāsu aññamaññātidesato, vinayapiṭakassa garukātabbatarabhāvato, mahāvihāravāsīhi visesena garukatabhāvato, saṅgītikkamānurūpbhāvato, idheva paripuṇṇanidānakathāpakāsanato, nigamane ca paṭhamam sīhaṭṭhakathāyo sutvā karaṇappakāsanato ṭhāpetvā visuddhimaggam ayameva paṭhamam katāti veditabbā. Visuddhimagge pana vinayaṭṭhakathāyanti vā vinayaṭṭhakathāsūti vā majjhimaṭṭhakathāsūti vā evam sāmaññānāmavaseneva atideso dissati, na samantapāsādikādivisesanāmavasena. Tasmāssa sabbapaṭhamam katabhāvo pākaṭoyeva. Āgamaṭṭhakathānam idhātideso [pārā. aṭṭha. 1.15] imissāpi tatthāti [dī. ni. aṭṭha. 1.8] evam aññamaññātideso pana ācariyassa manasā suvavatthitavasena vā sakkā bhavitum, apubbācarimparinīṭṭhāpanena vā. Katham? Ācariyena hi visuddhimaggam sabbaso niṭṭhpetvā samantapāsādikādim ekekamatṭhakatham karonteneva yattha yattha atthavaṇṇanā vitthārato aññāṭṭhakathāsu pakāsetabbā hoti, tattha tattha “imasmiṁ nāma ṭhāne kathessāmī”ti manasā suvavatthitam vavatthāpetvā tañca atidisitvā yathāvavatthitaṭṭhānappattakāle tam vitthārato kathentena tā katā vā bhavyeyum. Ekekissāya vā niṭṭhānāsannappattakāle tam ṭhāpetvā aññāñca aññāñca tathā katvā sabbāpi apubbācarimam parinīṭṭhāpitā bhavyeyyunti evam dvinnam pakārānamaññataravasena ācariyassāṭṭhakathāsu aññamaññātideso hotīti veditabbanti.

Āgamaṭṭhakathākaraṇam

Sumaṅgalavilāsinim nāma dīghanikāyāṭṭhakatham pana ācariyo sumaṅgalapariveṇavāsinā **dāṭṭhānāgattherena** āyācito akāsi. Vuttam hetametissā nigamane –

“Āyācito sumaṅgala-pariveṇanivāsinā thiraguṇena;
Dāṭṭhānāga saṅgha, ttherena theravāmśanvayena.

Dīghāgamassa dasabala-guṇagaṇaparidīpanassa aṭṭhakatham;
Yam ārabhiṁ **sumaṅgala-vilāsinim** nāma nāmena.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā''ti [dī. ni. aṭṭha. 3. nigamanakathā].

Papañcasūdanīm nāma majjhimanikāyaṭṭhakatham bhadantabuddhamittattherena pubbe mayūradūtapaṭṭane attanā saddhiṃ vasantena āyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

“Āyācito sumatinā, therena bhadanta**buddhamittena**;
Pubbe **mayūradūtapa,ṭṭanamhi** saddhiṃ vasantena.

Paravādavidhaṃsanassa, majjhimanikāyasetṭhassa;
Yamaham **papañcasūdani-maṭṭhakatham** kātumārabhiṃ.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭhitā esā”ti [ma. ni. aṭṭha. 3. nigamanakathā].

Sāratthappakāsinīm nāma samyuttanikāyaṭṭhakatham bhadanta**jotipālattherena** āyācito akāsi.
Vuttaṃ hetametissā nigamane –

“Etissā karaṇattham, therena bhadanta**jotipālena**;
Sucisīlena subhāsitassa pakāsayantañāṇena.

Sāsanavibhūtikāmena, yācamānena mām subhaguṇena;
Yām samadhigataṃ puññam, tenāpi jano sukhī bhavatū”ti [sam. ni. aṭṭha. 3.5.nigamanakathā].

Manorathapūraṇīm nāma aṅguttaranikāyaṭṭhakatham bhadanta**jotipālattherena** dakkhiṇaindiyaratṭhe **kañcipurādīsu** ca sīhaṭadīpe mahāvihāramhi ca attanā saddhiṃ vasantena āyācito, tathā **jivakenāpi** upāsakena piṭakattayapāragubhūtena vātāhatepi aniñjamānasabhāve dume viya aniñjamānasaddhamme ṭhitena sumatinā parisuddhajīvenābhīyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

“Āyācito sumatinā, therena bhadanta**jotipālena**;
Kañcipurādīsu mayā, pubbe saddhiṃ vasantena.

Varatambapanṇidīpe, mahāvihāramhi vasanakālepi;
Vātāhate viya dume, aniñjamānamhi saddhamme.

Pāram piṭakattayasā,garassa gantvā ṭhitena sumatinā;
Parisuddhajīvenā,bhīyācito **jivakenāpi**.

Dhammadhānayanipuṇehi, dhammadhikehi aparimāṇehi;
Parikīlitassa paṭipa,jjitatissa sakasamayacitrassa.

Aṭṭhakatham aṅguttara,mahānikāyassa kātumāraddho;
Yamaham cirakālaṭṭhiti-micchanto sāsanavarassa.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭhitā esā;
Catunnavutiparimāṇāya, pāliyā bhāṇavārehi.

Sabbāgamasamvaṇṇana, manoratho pūrito ca me yasmā;
Etāya **manoratha pūraṇīti** nāmaṃ tato assā”ti [a. ni. aṭṭha. 3.11.nigamanakathā].

Imā ca pana catasso āgamaṭṭhakathāyo kurumāno ācariyabuddhaghoso mahāmahindattherenābhataṃ mūlaṭṭhakathāsaṅkhātam mahāaṭṭhakathāmyeva bhāsāparivattanavasena ceva punappunāgatavitthārakathāmaggassa saṃkhipanavasena ca akāsi. Vuttañhetam ganthārambhe –

“Sīhaļadīpam pana ābha, tātha vasinā mahāmahindena;
Thapitā sīhaļabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatoham, sīhaļabhāsam manoramam bhāsam;
Tantinayānucchavikam, āropento vigatadosam...pe...
Hitvā punappunāgata-mattham attham pakāsayissāmī”’ti.

Tathā nigamanepi –

“Sā hi mahāatthakathāya, sāramādāya niṭhitā esā”’ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca;
“Mūlaṭṭhakathāsāram, ādāya mayā imam karontenā”’ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca.

Imāsam sarīrabhūtapāṭhesu ca samantapāsādikāyam viya “mahāpaccariyam, kurundiya”’ntiādinā vinicchayasaṃvaṇṇanābhedappakāsanam na dissati, tathā abhidhammaṭṭhakathāsupi. Tenetam ñāyati “suttantābhidhammesu mahāatthakathāto aññā mahāpaccariādināmikā porānikā sīhaļatthakathāyo ceva andhakaṭṭhakathā ca natthī”’ti. Yāva vasabharājakālā (609-653) pana pākaṭānam sīhaļikattherānam vinicchayo ca vādā ca vatthūni ca etāsupi dissantiyevāti.

Abhidhammaṭṭhakathākaraṇam

Aṭṭhasālinim pana **sammohavinodani**ñca dhātukathādīpañcapakaraṇassa aṭṭhakathañcāti tisso abhidhammaṭṭhakathāyo attanā sadisanāmena sotatthakīganthakārakena **buddhaghosabikkhunā** āyācito akāsi. Vuttañhetam tāsu –

“Visuddhācārasīlena, nipiṇḍamalabuddhinā;
Bhikkhunā **buddhaghosena**, sakkaccaṃ abhiyācito”’ti [dha. sa. aṭṭha. ganthārambakhathā] ca.

“**Buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
Ayan aṭṭhasālinī nāma dhammasaṅgahaṭṭhakathā”’ti [dha. sa. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

“Atthappakāsanattham, tassāham yācito ṭhitaguṇena;
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā **buddhaghosena**.

Yam ārabhim racayitum, aṭṭhakathaṃ sunipuṇesu atthesu;
Sammohavinodanato, **sammohavinodanim** nāmā”’ti [vibha. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

“**Buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
Ayan **sammohavinodanī** nāma vibhaṅgaṭṭhakathā”’ti [vibha. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Imāsu pana tīsu pañcapakaraṇaṭṭhakathāya nāmaviseso natthi āyācako ca na pakāsito, kevalam attano saddhāya eva sañcoditena ācariyabuddhaghosena sā katā viya dissati. Vuttañhetam tassā nigamane –

“Kusalādidhammadbhedaṃ, nissāya nayehi vividhagaṇanehi;
Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇam satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, paṭṭhānam nāma yam pakāsesi;
Saddhāya samāraddhā, yā aṭṭhakathā mayā tassāti ca.

“Ettāvatā

Sattappakaraṇam nātho, abhidhammadesayi;
 Devātidevo devānam, devalokamhi yam pure;
 Tassa aṭṭhakathā esā, sakalassāpi niṭṭhitā’ti [paṭṭhā. aṭṭha. 19-24.1] ca.

“Buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
 Ayaṁ sakalassapi abhidhammapiṭakassa aṭṭhakathā”ti [paṭṭhā. aṭṭha. 19-24.1] ca.

Ekacce pana ādhunikā therā “abhidhammaṭṭhakathāyo ācariyabuddhaghosena yācito saṅghapālabbuddhamittajotipālādīnam aññataro thero akāsi”ti vadanti. Ayañca nesam vicāraṇā, aṭṭhasālinīsammohavinodanīsu “tā buddhaghosena yācito akāsi”ti ganthakārena vuttam. Tena nāyati “takkārako añño, ācariyabuddhaghoso pana tāsu yācakapuggaloyevā”ti. Āgamaṭṭhakathāsu ca ācariyabuddhaghosena –

“Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni...pe...
 Iti pana sabbam yasmā, visuddhimagge mayā suparisuddham;
 Vuttam tasmā bhiyyo, na tam idha vicārayissāmī”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] –

Evam sīlakathādīnam attanā eva visuddhimagge vuttabhāvo mayātipadena pakāsito.
 Aṭṭhasāliniyam pana –

“Kammaṭṭhānāni sabbāni, cariyābhiññā vipassanā;
 Visuddhimagge panidam, yasmā sabbaṁ pakāsita”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] –

Evam mayāti kattupadena vinā vuttam. Tenāpi nāyati “visuddhimaggakārako añño, abhidhammaṭṭhakathākārako añño”ti. Kiñcāpi abhidhammaṭṭhakathāsu abhiyācako buddhaghoso bhikkhunāti ca yatināti ca imeheva sāmaññaguṇapadehi vutto na therenāti sagāravaguṇapadena, tathāpi so “visuddhācārasīlena nipiṇāmalabuddhinā”ti ca, “adandhagatinā subuddhinā”ti ca imehi adhikaguṇapadehi thomitattā “visuddhimaggādikārako ācariyabuddhaghosoyevā”ti sakkā gahetum. So hi upasampannakālatoyeva paṭṭhāya ganthakovido pariyattivisāradaguṇasampanno, tasmiñca kāle ūnadasavasso bhaveyya, tasmā therenāti na vuttoti sakkā gahetunti.

Tam pana tesam ativicāraṇamattameva. Na hi ācariyabuddhaghosathero “tasmiñ kāle ūnadasavasso”ti sakkā gahetum, visuddhimagganigamanepi “buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therenā”ti vacanato, na ca “visuddhācārasīlena, nipiṇāmalabuddhinā”ti vā, “adandhagatinā subuddhinā”ti vā ettakeheva dvīhi dvīhi guṇapadehi thomanena suthomito hoti, aññadatthu “nippabhīkatakhajjoto samudeti divākaro”ti thomanam viya hoti. Nanu ācariyena attano ganthanigamanesu –

“Paramavisuddhasaddhābaddhivīriyapaṭīmaṇḍitena
 sīlācārajjavamaddavādigunasamudayasamuditena
 sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena
 tipiṭakapariyattibhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihataññāppabhāvena
 mahāveyyākaranenā”tiādinā –

Attano anucchavikāni guṇapadāni pakāsitāni, soyeva ca porāṇasīhaṭṭhakathāyo saṅkhipitvā abhinavasaṅgahaṭṭhakathānam adikattā pubbaṅgamō, aññe pana abhinavaṭṭhakathākārā tasseva anuvattitvā avasesamekaṁ vā dve vā aṭṭhakathāyo akāmsu. Abhidhammaṭṭhakathāsu ca yo yo attho visuddhimagge vutto, so so yathānuppattaṭṭhāne tato gahetvā tatheva vutto. Visesato pana paṭṭicasamuppādavibhaṅgakhandhāyanadhātusaccavibhaṅgavāṇṇāsu jhānakathāvāṇṇāsu ca ayamattho ativiya pākaṭo, yopi ca tattha appako katipayamatto visuddhimaggena visadiso samvāṇṇābhedo dissati, sopi ābhidhammikānam matānusārena yathā porāṇaṭṭhakathāyam vutto,

tatheva vuttoti veditabbo. Yathā ca aṭṭhasāliniyam samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya atideso dissati [dha. sa. aṭṭha. 1 akusalakkammapathakathā], tatheva samantapāsādikāyampi aṭṭhasāliniyā atideso dissateva [pārā. aṭṭha. 1.11;]. Yadi ca aṭṭhasālinī aññena katā bhaveyya, katham tāsu aññamaññatideso sakkā kātum. Tasmā abhidhammaṭṭhakathāsu abhiyācako buddhaghoso ācariyena samānanāmo **cūlabuddhaghosoti** yāvajjatanā ācariyaparamparāya gahito **sotatthakīganthakārako** aññoyeva, na ācariyamahābuddhaghosathero. Teneva tattha vuttam “bhikkhunā”ti ca “yatinā”ti ca.

Yadi pana ettakena niṭṭham na gaccheyya, evampi vicāretabbam – kinnu kho saṅghapālādayo therā visuddhimaggadīnam karaṇatthāya ācariyabuddhaghosatheram āyācamānā attanā samatthataroti saddahantā āyācanti udāhu asaddahantāti? Saddahantāyeva āyācantīti pākaṭoyevāyamattho. Tathā ca sati ācariyabuddhaghosathero sayam aññehi samatthatarova samāno kasmā aññam āyāceyya. Na hi saddhāsampannassa thāmasampannassa yobbanasampannassa ācariyassa sundarataram abhidhammaṭṭhakatham kātum bhāriyam bhavissati. Abhidhammaṭṭhakathāsu ca vuttavacanāni visuddhimaggāgamaṭṭhakathāsu vuttasamvaṇṇanāvacanehi ekākārāneva honti. Yadi ca abhidhammaṭṭhakatham añño kareyya, kathamapi tāhi vacanākārassa visadisatā bhaveyya eva. Etāsam nigamane ca dassitena “buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā”ti vacanena “ācariyabuddhaghosena katā”tēva pākaṭā honti, na aññenāti. Yepi “aññena katā”ti vadanti, tepi “imīnā nāma therenā”ti ekamsato dassetum na sakkonti, tathā dassetuñca lesamattampi sādhakavacanam na dissati. Tasmā abhidhammaṭṭhakathāyopi idāni ācariyehi **cūlabuddhaghosoti** voharitena **buddhaghosena** nāma bhikkhunāyācito visuddhimaggavinayāgamaṭṭhakathānam kārako **ācariyamahābuddhaghosatheroyeva** akāsīti niṭṭhamettha gantabbanti.

Yam pana mahāvamse “ācariyabuddhaghoso sīhaṭadīpāgamanato pubbe jambudīpe vasanakāleyeva aṭṭhasālinim akāsi”ti adhippāyena –

225. “Dhammasaṅgaṇiyākāsi, kaccham so aṭṭhasālini”nti –

Vuttam, tam idāni dissamānāya aṭṭhasāliniyā na sameti. Tattha hi ganthārambheyeva visuddhimaggam atidisitvā pacchāpi so ca, samantapāsādikā ca bahūsu ṭhānesu atidisīyanti. Tasmā tassā ācariyena sīhaṭadīpam patvā visuddhimaggāñceva samantapāsādikañca katvā pacchāyeva katabhāvo ativiya pākaṭoti.

Kaṇkhāvitaraṇīaṭṭhakathākaraṇam

Kaṇkhāvitaraṇim nāma pātimokkhaṭṭhakatham ācariyabuddhaghosathero **sonattherena** yācito mahāvihāravāsīnam vācanāmagganissitam sīhaṭapātimokkhaṭṭhakathānam nissāya ekampi padam pāliyā vā mahāvihāravāsīnam porāṇaṭṭhakathāhi vā avirodhetvā akāsi. Tena vuttam tissam aṭṭhakathāyam –

“Sūratena nivātena, sucisallekhavuttinā;
Vinayācārayuttena, **sonattherena** yācito.

Tattha sañjātakaṇkhānam, bhikkhūnam tassa vaṇṇanam;
Kaṇkhāvitaraṇatthāya, paripuṇṇaviničchayam.

Mahāvihāravāsīnam, vācanāmagganissitam;
Vattayissāmi nāmena, **kaṇkhāvitaraṇim** subha”nti [kaṇkhā aṭṭha. ganthārambhakathā] ca.

“Ārabhim yamaham sabbam, sīhaṭṭhakathānayaṁ;
Mahāvihāravāsīnam, vācanāmagganissitam.

Nissāya sā ayam niṭṭham, gatā ādāya sabbaso;
Sabbam aṭṭhakathāsāram, pāliyatthañca kevalam.

Na hettha tam padaṁ atthi, yam virujjhneyya pāliyā;
Mahāvihāravāsīnam, porāṇaṭṭhakathāhi vā’’ti [kaṅkhā. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Dhammapadaṭṭhakathākaraṇam

Aparāpi tisso aṭṭhakathāyo santi khuddakapāṭṭhakathā dhammapadaṭṭhakathā
suttanipātaṭṭhakathā cāti, yā tāsu dissamānanigamanavasena ācariyabuddhaghoseneva katāti paññāyanti.
Tattha pana vuttavacanāni kānici kānici āgamaṭṭhakathāsu vuttākārena na honti. Tasmā eke vadanti
“netā ācariyabuddhaghosassā”’ti. Ekacce pana “ācariyassa upathambhakattherehi paṭhamam katā,
pacchā ācariyena osānasodhanavasena pariyośāpitā vā bhavyeyum, abhidhammaṭṭhakathām āyācantena
cūlabuddhaghosena vā katā bhavyeyu”’nti vadanti.

Tam tathā vā hotu aññathā vā, idāni ekantato vinicchinitum na sukarameva. Tasmā tāsam
nigamanavacanavaseneva ettha pakāsayissāma. Tāsu hi **dhammapadaṭṭhakathām**
kumārakassapattherena āyācito **sirikūṭassa** (sirikuddassa) rañño pāsāde viharanto paramparābhataṁ
sīhalabhbhāsāya sañhitam porāṇaṭṭhakathām pālibhbhāsāya āropetvā vithāragatañca vacanakkamam
samāsetvā gāthāsu asamvāṇitapadabyañjanāni samvāṇetvā akāsi. Vuttañhi tattha ganthārambhe –

“Paramparābhataṁ tassa, nipiñā atthavaññanā;
Yā tambapaññidīpamhi, dīpabhāsāya sañhitā...pe...

Kumārakassapenāham, therena thiracetasā;
Saddhammaṭṭhitikāmena, sakkaccam abhiyācito...pe...

Tam bhāsam ativitthāra, gatañca vacanakkamam;
Pahāyāropayitvāna, tantibhāsam manoramam.

Gāthānam byañjanapadam, yam tattha na vibhāvitam;
Kevalam tam vibhāvetvā, sesam tameva atthato.

Bhāsantarena bhāsissa”’nti [dha. pa. aṭṭha. 1.ganthārambakhathā] –

Nigamane ca vuttam –

“Vihāre adhirājena, kāritamhi kataññunā;
Pāsāde **sirikūṭassa**, rañño viharatā mayā”’ti [dha. pa. aṭṭha. 2.nigamanakathā].

Ettha ca **sirikūṭo** nāma samantapāsādikānigamane **siripāloti** vutto **mahānāmoyeva** rājāti vadanti.
Evaṁ sati mahesiyā ānayanam samādāpanamārabba tena raññā dinne dhūmarakkhapabbatavihāre
vasantena sā katāti veditabbā. Vuttañhetam mahāvamse –

37-212 Lohadvāra-ralaggāma-kotipassāvanavhaye;
Tayo vihāre kāretvā, bhikkhūnam abhayuttare.

213. Vihāram kārayitvāna, dhūmarakkhamhi pabbate;
Mahesiyā’nayenā’dā, bhikkhūnam theravādina”’nti.

Tassa pana rañño kāle sā niñthāpitāti na sakkā gahetuñ. Tassa hi rañño ekavīsatimavasse samantapāsādikam niñthāpesi. So ca rājā dvāvīsatimavasse divaṅgato. Etthantare sādhikaekavassena “catasso ca āgamañthakathāyo tisso ca abhidhammañthakathāyo ayañca dhammapadañthakathā”ti sabbā etā na sakkā niñthāpetunti.

Paramatthajotikāñthakathākaraṇam

Paramatthajotikam nāma khuddakapāñthassa ceva suttanipātassa ca añthakatham kenacipi anāyācito attano icchāvaseneva akāsi. Vuttañhetam khuddakapāñthañthakathāya ganthārambhe –

“Uttamam vandaneyyānañ, vanditvā ratanattayam;
Khuddakānañ karissāmi, kesañci athavañnanam.

Khuddakānañ gambhīrattā, kiñcāpi atidukkarā;
Vañnanā mādisenesā, abodhantena sāsanam.

Ajjāpi tu abbhoccinno, pubbācariyanicchayo;
Tatheva ca ñhitam yasmā, navañgam satthusāsanam.

Tasmāham kātumicchāmi, atthasamvañnanam imam;
Sāsanañceva nissāya, porāñca vinicchayam.

Saddhammabahumānena, nāttukkañsanakamyatā;
Nāññesam vambhanatthāya, tam suñātha samāhitā”ti.

Bahū pana vicakkhañā imā ārambhagāthāyo vicinitvā “netam ācariyabuddhaghosatherassa viya vacanam hoti”ti vadanti. Ayañca nesam vicinanākāro, ācariyabuddhaghoso hi yam kañci gantham sīlādiguñasampannena aññena āyācitova karoti, idha pana kocipi āyācako natthi. Punapi ācariyo “porāñsañhañthañthakatham bhāsāparivattanavasena karissāmī”ti ca “mahāvihārvāsīnam vācanāmaggam nissāya karissāmī”ti ca evam paññānam katvāva karoti, idha pana tādisīpi paññānatthi. Punapi ācariyo atigambhīratthānam catunnañcāgamānam abhidhammassa ca samvañnanārambhepi dukkarabhāvam na katheti, idha pana “sāsanam abodhantena mādisenā”ti attanā sāsanassa abuddhabhāvam pakāsetvā “atidukkarā”ti ca katheti. Tasmā “netam ācariyabuddhaghosassa viya vacana”nti vadanti. Tam yuttam viya dissati, ācariyo hi attano ganthanigamanesu “tipiñkapariyattippabhede sāñthakathe satthusāsane appañihataññappabhāvenā”ti attano ñāñappabhāvam pakāsesi, so “sāsanam abodhantena mādisena atidukkarā”ti īdisam vacanam na katheyyayevāti.

Jātakañthakathākaraṇam

Jātakañthakathāpi ca ācariyabuddhaghosathereneva katāti vadanti, kāraṇam panettha na dissati. Sā pana **atthadassittherena** ca **buddhamittattherena** ca **mahiñāsakanikāyikena** ca **buddhadevattherenāti** tīhi therehi abhiyācito mahāvihārvāsīnam vācanāmaggam nissāya katā. Immissāpi nāmaviseso natthi. Vuttañ himissā ārambhe –

“Buddhavañsassa etassa, icchantena cirañthitim;
Yācito abhigantvāna, therena **atthadassinā**.

Asañsañthavihārena, sadā suddhavihārinā;
Tatheva **buddhamittena**, santacittena viññunā.

Mahisāsakavam̄samhi, sambhūtena nayaññunā;
Buddhadevena ca tathā, bhikkhunā suddhabuddhinā.

Mahāpurisacariyānam, ānubhāvam acintiyaṁ;
Tassa vijjotayantassa, jātakassatthavaññanam.

Mahāvihāravāsīnam, vācanāmagganissitam;
Bhāsissam bhāsato tam me, sādhu gañhantu sādhavo”ti.

Ettāvatā ca ācariyabuddhaghosatherassa ganthabhāvena pākaṭāhi sabbaṭṭhakathāhi saha visuddhimaggassa karaṇappakāro vitthārena vibhāvito hoti.

Sakalalokapatthārakāraṇam

Kissesā visuddhimaggo sakalaloke patthaṭoti? Parisuddhapiṭakapālinissayabhāvato, sikkhattayasaṅgahabhāvato, porāṇaṭṭhakathānam bhāsāparivattanabhāvato, parasamayavivajjanato, sakasamayavisuddhito, sīladhutaṅgasamathaabhiññāpaññāpabhedādīnam paripuṇṇavibhāgato, yāva arahattā paṭipattinayaparidīpanato, uttānānākulapadabyañjanasaṅkhatabhāvato, suviññeyyatthabhāvato, pasādanīyānam diṭṭhānugatāpādanasamatthānam vatthūnañca dīpanatoti evamādīhi anekasatehi guṇehi esa sakalaloke patthaṭo jāto.

Ayañhi visuddhimaggo saṅgītittayārūlhapisuddhapālipiṭakameva nissāya pavatto, na mahāsaṅghikādīnam sattarasannam nikāyānam piṭakam, napi mahāyānikānam piṭakam. Saparivāram sikkhattayañca ettha paripuṇṇameva saṅgahetvā dassitam. Vuttañhetam ācariyena āgamāṭṭhakathāsu ganthārambhe –

“Sīlakatā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni;
Cariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva;
Kandhādhātāyatani,ndriyāni ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākāra,desanā suparisuddhanipuṇyanayā;
Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.

Iti pana sabbam yasmā, visuddhimagge mayā suparisuddham;
Vuttam tasmā bhiyyo, na tam idha vicārayissāmī”ti.

Yasmā pana visuddhimaggo catunnam āgamāṭṭhakathānam avayavabhāvena kato, tasmā tā viya porāṇasīhaṭṭhakathānam bhāsāparivattanavasena ceva punappunāgatamatthānam samkhipanavasena ca parasamayavivajjanavasena ca mahāvihāravāsīnam parisuddhavinicchayasaṅkhātassa sakasamayassa dīpanavasena ca kato. Vuttañhetam ācariyena –

“Apanetvāna tatohaṁ, sīhaṭabhāsam manoramam bhāsam;
Tantinayānucchavikam, āropento vigatadosam.

Samayaṁ avilomento, therānam theravam̄sapadīpānam;
Sunipuṇavicchayānam, mahāvihāre nivāsīnam;
Hitvā punappunāgata-mattham attham pakāsayissāmī”ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambakhathā] ca.

“Majjhe visuddhimaggo, esa catunnampi āgamānañhi;
Thatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamattham.

Icceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhīmetāya;
Aṭṭhakathāya vijānatha, dīghāgamanissitam attha”nti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

“Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā;
Ekāsītipamāṇaya, pāliyā bhāṇavārehi.

Ekūnasaṭṭhimatto, visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya, āgamānam kato yasmā.

Tasmā tena sahāyam, aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Suparimitaparicchinnam, cattalīsam satam hotī”ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca.

Yadi cāyam visuddhimaggo ācariyena āgamāṭṭhakathāyo viya akatvā porāṇasīhalāṭṭhakathāyo ca anoloketvā kevalam attano nāṇappabhāveneva kato assa, nāyam āgamāṭṭhakathānam avayavoti gahetabbo assa, aññadatthu “āgamāṭṭhakathāyo mahāṭṭhakathāya sārabhūtā, visuddhimaggo pana na tassā sārabhūto, kevalam ācariyassa matiyāva kato”ti evameva vattabbo assa. Yasmā pana tathā akatvā pubbe vuttappakāreneva kato, tasmā ayampi visuddhimaggo tāsam āgamāṭṭhakathānam karaṇākāreneva katoti ca, tatoyeva mahāṭṭhakathāya sārabhūtoti ca daṭṭhabbo.

Ekacce pana vicakkhaṇā ācariyabuddhaghosassa ganthesu uttarapakkhasāsanikānam assaghosanāgajjunavasubandhuādīnam bhikkhūnam viya porāṇaganthe anissāya attano nāṇeneva takketvā dassitam dhammakathāvisesam adisvā asantuṭṭhacittā evam vadanti “buddhaghosassa aññam anissāya attano nāṇappabhāveneva abhinavaganthuppādanam na passāmā”ti. Tam tesam garahāvacanampi samānam theravādīnam **pasāmsāvacanameva** sampajjati. Theravādino hi evam jānanti “buddheneva bhagavatā sammāsambuddhena desetabbo ceva dhammo paññāpetabbo ca vinayo anavasesena desito ceva paññatto ca, soyeva dhammadvinayo saddhāsampannehi bhikkhūhi ceva gahaṭṭhehi ca yathārahā paṭipajjitatte, na tato añño dhammadvinayo takketvā gavesetabbo. Yadi pana añño dhammadvinayo kenaci takketvā kathito assa, tam tasseva takkino sāsanaṁ hoti na satthu sāsanaṁ. Yam yam pana bhagavato dhammadvinaye padabyañjanam attatho apākaṭam hoti, tattha tattha porāṇakehi paṭisambhidāchaṭṭabhiññādiguṇasampannehi bhagavato adhippāyam jānante hi aṭṭhakathācariyehi samvāṇītanayena attho gahetabbo, na attanomativasenā”ti. Ācariyabuddhaghoso ca tesam theravādīnam aññataro, sopi tatheva jānāti. Vuttañcetam ācariyena –

“Buddhena dhammo vinayo ca vutto,
Yo tassa puttehi tatheva nāto;
So yehi tesam matimaccajantā,
Yasmā pure aṭṭhakathā akaṁsu.

Tasmā hi yam aṭṭhakathāsu vuttam,
Tam vajjayitvā pamādalekham;
Sabbampi sikhāsu sagāravānam,
Yasmā pamāṇam idha paṇḍitānam.

Tato ca bhāṣantarameva hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā...pe...
Yasmā ayaṁ hessati vaṇṇanāpi,
Sakkacca tasmā anusikkhitabbā”ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Teneva ācariyo bhagavato dhammadvinayam vā porāṇṭhakatham vā anissāya attano nānena takketvā vā attanā paricitalokiyaganthehi gahetvā vā na kañci gantham akāsi. Yadi pana tādisam kareyya, tam theravādino **mahāpadesasutte** [dī. ni. 2.188; a. ni. 4.180] vuttanayena “addhā idam na ceva tassa bhagavato vacanam, buddhaghosassa ca therassa duggahita”nti chaddeyyumyeva. Yato ca kho ayam visuddhimaggo porāṇṭhakathānam bhāsāparivattanādivaseneva ācariyena kato, tatoyeva theravādino tam **mahāpadesasutte** vuttanayena “addhā idam tassa bhagavato vacanam, ācariyabuddhaghosassa ca therassa suggahita”nti sampaticchanti. Tenāpāyam sakalaloke patthaṭo hoti.

Sīladhutaṅgādīnam vibhāgo ca paṭipattinayaparidīpanañca pākaṭameva. Tathāyam visuddhimaggo suviññeyyapadavākyehi ceva anākulapadavākyehi ca tantinayānurūpāya pāligatiyā suṭṭhu saṅkhato, tatoyeva cassa atthopi suviññeyyo hoti. Tasmā tam olokentā viññuno visuddhajjhāsayā khaṇe khaṇe atthapatīsamvedino ceva dhammapatīsamvedino ca hutvā anappakam pītisomanassam paṭisamvedenti.

Anekāni cettha pasādāvahāni **mahātissattheravatthuādīni** [visuddhi. 1.15] sīhalavatthūni ca **dhammasenāpatisāriputtattheravatthuādīni** [visuddhi. 1.19] jambudīpavatthūni ca dīpitāni. Tāni passitvā anussarantānam sappurisānam balavapasādo ca uppajjati, “kadā nu kho mayampi īdisā bhavissāmā”ti diṭṭhānugatim āpajjitukāmatā ca uppajjati.

Evam parisuddhapiṭakapālinissayatādīhi anekasatehi guṇehi ayam visuddhimaggo sakalaloke patthaṭo jātoti veditabbo. Yathā cāyam visuddhimaggo, evam aññāpi ācariyena katā tipiṭakasaṅgahaṭhakathāyo porāṇṭhakathānam bhāsāparivattanabhāvādīhi guṇehi sakalaloke patthaṭāyeva honti.

Ettāvatā ca pana kimattham kātotiādīnampi pañhānamattho vitthārena vibhāvitova hotīti.

Tatthetam vuccati –

1. Sambhāvanīyassa sudhīvarāna-
Mādattadhīriṭṭhapadassa yassa;
Paññādijātā lalitā guṇābhā,
Bhāteva lokamhi satam mudāya.
2. Sa **buddhaghosāv**hathiraggadīmā,
Vidūna'maccantasamādarā'dā;
Sabhāvajam byattisastiladdham,
Sirim dadhāteva subuddhagoso.
3. “Sambuddhaseṭṭhe parinibbutasmim,
Samvaccharānam dasame satamhi;
Jāto”ti nāto vibudhehi buddha-
Ghosaṅkuro pattasamattamānī.
4. Viññū vidū'massa pumaggajāte,
Sañjātataṁ dakkhiṇadesabhāge;
Ramme'ndiyasmim sujanākarasmim,
Tattatthamesīna'mayam patīti.
5. **Morāṇḍagāmamhi** sa tattha jāto,
Puññānito vippakulamhi sammā;
Sūrassa lokatthasamāvahattham,
Uppajjanāyā'dyaruṇova ramsi.

6. Samvaddhabuddhī sa pavuddhipatto,
Ārādhayaññātigaññātī sadeva;
Vedesu vijjāsu tadaññasippa-
Ganthesvanāyāsapavīñatā'gā.
7. Suddhādhimuttīna vivecanena,
Sārānu'sāroti viviñcamāno;
Vedesva'sāratta'mabujjhī yasmā,
Tutṭhiññātī sa nāpajji sutena sena.
8. Anvesato tassa pasatthasāram,
Saddhammasāro savanena laddho;
Ninnova buddhassa sa sāsanamhi,
Ussāhajāto'pagamāya tattha.
9. Dhammābhilāsī sa viroci tattha,
Samladdhapabbajjupasampadova;
There'pasāñkamma **visuddhathera-**
Vādinikāyamhi patītapaññē.
10. Tadā hi'sum **dakkhiñaindiyamhi**,
Nivāsino theriyavāñsañātā;
Tadaññavādī ca munī muninda-
Matam yathāladdhi pakāsayantā.
11. Saddhammasārādhigamāya bhiyyo,
Pālin samuggañhi jineritaññā, sā;
Jivhaggalīlā manasā'sita'ssa,
Lakkhīva puññē nivasam babhāsa.
12. Evaññ tamuggañha'mabodhi sammā,
“Ekāyanoyaññā suvisuddhiyāti;
Maggio vivaññādhigamāya” tattho-
Yyogam samāpajji param parattī.
13. Sabhāvapaññā mahatī ca sattha-
Ntaropaladdhā vipulāva vijjā;
Tenassa buddhottisamuddatinne,
Akicchāsādhittapabhāva'maññā.
14. Buddhassa kittīva sukittighoso,
Vattissate'ccassa garū viyattā;
Athānvitaññā nāmamakamṣu **buddha-**
Ghosoti sambuddhamatañngatassa.
15. **Mayūradūtvayapaññātāsmim**,
Nivassa **kañjīvhapurādike** ca;
Sa **andhakākhyātasadesiyattha-**
Katham samuggañhi samāhitatto.
16. Tāvattakenassa sumedhasassā-
Santuññacittassa tatuttarimpi;

Sambuddhavāṇīsu samattamattham,
Aññātumicchā mahatī ajāyi.

17. **Mahāmahindā**divasīvarebhi,
Samābhata yāṭṭhakathā sasārā;
Satheravādā suvinicchayā ca,
Tadā vibhātā vata **laṅkayā'**sum.
18. Pavattimetam vidiya'ssa meta-
Dahosi “yam nūna'bhirāmalaṅkaṁ;
Alaṅkarontīm ratanākaramva,
Upecca sikkhe'ṭṭhakathā mahantī.
19. Tā bhāsayā sīhaļikāya raccā,
Tantīm samāropya navam kareyyam;
Evañhi desantariyāna buddha-
Mānīnamattham khalu sādhaye”ti.
20. Pure ca laṅkāgatasāsanam yam,
Sunimmalindūva himādimutto;
Pabhāsi, kismiñci tadāññavāda-
Manākulam tā'kulataṁ jagāma.
21. Jinamhi nibbānagate hi vassa-
Satantare sāsanikā samaggā;
Samānavādā jinasāsanamhi,
Na koci bhedopi tadā ahosi.
22. Pacchā ca saddhammadumāhatebhya-
Dhammehi vātehi paṭicca pāpe;
Jātehi samviggamanā samāya,
There'sa'muyyogamakaṁsu dalḥam.
23. **Saṅgītiyo** kacca supesalehi,
Niggayhamānāpi thirehi dalḥam;
Chinnāpi rukkhā'ssu punoruhāvā-
Kāsumva dhammaṁ vinayā'ññathā te.
24. Nānāgaṇā te ca anekavādā,
Saṁsaggakārā jinasāsane'sum;
Vādebhi aññehi jineritebhya-
Suddhāyamānā vinayañca dhammam.
25. Vādā ca vādī piṭakāni tesam,
Laṅkam malaṅkaṁva karam'payātā;
Paṭiggaheṣum pyabhayādivāsī,
Nāññe **mahākhyātavihāravāsī**.
26. Yathā ca buddhābhīhitāva pāli,
Tadatthasārā ca vasībhi ñātā;
Na “tedha vokkamma visuddhathera-
Vādī vivādī”ti pavatti kāci.

27. Jīvañva rakkhiñsu satheravādam,
Tantim tadañthañca sanīñayam te;
Tasmā na sakkāva tadaññavādi-
Vādebhi hantum cu'pagantumaddhā.
28. Tamvādasamphedabhayañca maññayā,
“Duddhāravelāpi bhayehi tantinam;
Sammohatādīhi bhave”ti **potthakam**,
Āropya sammā **paripālayim̄su** te.
29. Tadā hi tesam pañibāhane rañ-
Vidañva sikkham jinasāsanaddharo;
Sa **buddhaghoso** muni buddhipātavo,
Gato'si **dīpam** varatambapaññikam.
30. Lañkam upecca sa mahāñthakathāñnavassa,
Pāram param vitarañe thiraniññayova;
Sañsuddhavañsañjanivāsamahāvihāra-
Māgā'mbaraiñva udayindu'pasobhayanto.
31. Tasmiñca dakkhiñadisāya vasī sa tattha,
Sobham **padhānagharasaññitapārivenam**;
Pāsāda'muttama'makā sujanebhi sebyam,
Santo **mahānigamasāmi** sucinñadhammo.
32. Sammā ca yogamakarī budhabuddhamitta-
Therādi'manta'mupayāta'manūnatante;
Sañsevito vividhaññayapabuddhiyā so,
Suttābhidhammadvinayañthakathāsva'nūnam.
33. Veyyattiyam'sa samaye samayantare ca,
Paññāya disva vivañtamva nihitamattham;
Therā samaggajinamaggamatā'matāsi,
Maññim̄su naggharatanañva sudullabhanti.
34. Viññāya dhammadvinayatthayathicchadāne,
Cintāmañti sunirūpitabuddhirūpam;
Yasse'ttha nicchitamano kavisāñghapāla-
Ttheruttamo janahitāya niyojayī tam.
35. “Kiñcapi santi vividhā pañipattiganthā,
Kesañci kiñci tu na buddhamatānusāram;
Sañsuddhatherasamayehi ca te viruddhā,
Tasmā karotu vimalam pañipattigantham”.
36. Mettādayambudavanam janabhūmiyam'sa,
Sañvassate ca'riyamaggagamagga'maggam;
Sañsodhanattha'miti “patthitattherāsañ,
Pūressa'meta”miti kāsi visuddhimaggam.
37. Vīrānukampasatiyojitaruddhimā sam̄,
Oggayha, gayha ca' khilañthakathā satantī;

Sāram sakheda'manapekkhiya sādhukam sa,
Yam'kāsi, kam nu'dha na rocayate budham so.

38. Vutte'ttha bhāvaparamāva sabhāvadhammā,
Vatthū ca pītisukhavedaniyā'nītāva;
Puṇṇova sabbapaṭipattinayehi ceso,
Pupphābhīphullapavanamva virājate'yam.
39. Yam passiyāna parikappiya ratnasāra-
Gabbham visuddhi'mabhiyātu'mapekkhamānā;
Tam sāra'mādiyitu'māsu payuttayuttā,
Disvā hi naggharatanam nanu vajjaye na.
40. Kantā padāvali'ha tantinayānusārā,
Sārātisāranayapanti pasiddhasiddhā;
Atthā ca santinugamāya tulāyamāno-
Yyogena mettha hi vinā paṭipatti kā'ññā.
41. Ābhāti satthu caturāgamamajjhago'yam-
Atthe pakāsayiha bhāṇuva nekadabbe;
Medhāvipītijananam'sa vidhāna'metam-
Tītañhi yāva kavigocara'massa nāñam.
42. Dīṭṭhāva tikkhamati'massa **visuddhimagga-**
Sampādanena samupāttasudhīpadebhi;
Tenassa buddhavacanathavibhāvanāya,
Pabyattasatti vidiṭā vidiṭāgamehi.
43. Khyātam kavībhi'dhigatam yasa'māvahena,
Therassa suddhamatibuddhasirīvhayassa;
Lokattha'māvikatapatthanā'mādiyāna,
Sāmañca ninnahadayena janāna'matthe.
44. Sambuddhabhāvaviditeni'minā **samanta-**
Pāsādikāvhavinayaṭṭhakathā panītā;
Sūro'dite viya tayā vinayatthamūlhā-
Mūlhī bhavanti jinanītipathā'dhigantvā.
45. **Laṅkā** alaṅkatikatāva **mahāmahinda-**
Ttherena yā ca **vinayaṭṭhakathā**'bhatā, tam;
Kantāya sīhañagirāya girāyamānā,
Accantakantabahulā munayo purā'sum.
46. Aññā ca **paccari-kurundi**samaññitādī,
Dīpam padīpakaraṇī vinayamhi yā'sum;
47. Tāheva sīhañaniruttiyutañca tantim,
Āropiyāna rucirām atha vitthatañca;
Maggam samāsanavasena yathā samatta-
Lokena yā garukatā katamānanā'kā.

- 48.** Suddhanvayāgathavirā ca **visuddhathera-**
Vādī visuddhavinayāgamapujjadhammā;
Suddham karimṣu na yathe'nti tadaññavādā,
Iccādi'māvikariyā'si **nidānamettha**.
- 49.** **Yasmim** manuññapadapanti subhā subodhā,
Atthā ca pītisama'vimhayatādibhāvī;
Citrā vicitramatijā kavicitthamṣā,
Tasmā rasāyati tadarthanusārinam **yam**.
- 50.** Accantasāgaranibhā vividhā nayatthā,
Sante'ttha yā'su vinayaṭṭhakathā purāṇā;
Tāsam yathābhimatapanti sutantikattam,
Kiñhi'ssa kiñci balavīra'paṭicca kātum.
- 51.** Uyyoga'massa karuññapahitam paṭicca,
Paññāsahāyasahitam balavañca daļham;
- Laddhāva yā nikhilalokamanuññabhūtā,
Medhāvinam'rusabhadagāva virājate sā.
- 52.** Viññūbhi yā “vinayasāgarapāratiṇne”,
Sambhāvitā “sutarañayati sīghavāhā”;
Iccābhimānitaguṇā'jja rarāja yāva,
Kim yam thiram lahu vinassati duppasayham.
- 53.** “Yā byāpinī’khilanayassa subodhinī ca,
Sotubhi sevitasadātanadhammarāṅgam;
Katvāna lokapahite saguṇe dadhantī,
Thātū’ti naṭṭha’mupagā’ṭṭhakathā purāṇā.
- 54.** Janābhisisattāya dayāya codito,
Vichejja khedam vinayamhi sādhunam;
Athāgamāna’ṭṭhakathāvidhānane,
Dhuram dadhātum’bhimukhā’si so sudhī.
- 55.** Padmañva phullābbhinataṁ subhāñubham,
Laddhāna phullam'tisayā'si cetanā;
Dāṭhādināgena thiraggadhīmatā,
Yā patthitā'rabbha tadatthasijjhane.
- 56.** Dīghāgamatthesu sabuddhivikkama-
Māgamma sārādhigamā **sumaṅgala-**
Nāmānugantāva **vilāsinīti** yā,
Samvaññanā lokahitāya sambhavī.
- 57.** Gambhīramedhāvisayāgamamhipi,
Ārabba buddhim'sa sunimmalīkatā;
Viññātabuddhābhimatā bahū janā,
Aññatthasādhā mahatañhi buddhiyo.
- 58.** Sā'nītavidvākkhimanā manāyitā,
Kantāgame dhammasabhāyate sadā;

Teneva maññe'ha tirokatā tayā,
Kiṁ sīghaga'ññatra pathaññagāmikā.

59. Patvā mahantā'mbara'mambudo yathā,
Lokatthasādhīpi mahāsayam mati;
Tasmā'ssa sidhdhā'tṭhakathāparamparā,
Buddhippadānāya' huvum navā navā.
60. **Buddhādimittam** thirasetṭha'muddisam,
Saṁvanṇanā cāsi **papañcasūdanī**;
“Sabbatthasāre jinamajjhimāgame,
Laddhāna pītiṁ sujanā samentu”ti.
61. Uppajji “sāratthapakāsinī”ti yā,
Sā **jotipālassa** yathābhilāsitam;
Lokam yathānāmikasāradīpanā,
Bhātā'si sammāpaṭipannapanthadā.
62. Sampūri kātum'sa manoratho yayā,
Aṅguttarantāgamamatthavaṇṇanā;
Tannāmadheyayam sujanañca **jīvakam**,
So **jotipālañca** pasatthadhītimam.
63. Uddissa yam'kāsi pavīṇataṁ karam,
Buddhādisamsebyasumaggadassane;
Saddhammapupphāna' vanāyitā'si sā,
Vidvālisaṅghassa sadāvagāhañā.
64. Yena'ttaladdhiṁ pajahantu sādhavo,
Dubbodhadhamme ca sabhāvadīpane;
Bujjhantu, iccāsi'bhidhammasāgaro,
Tatthā'vatāram sukarena sādhini.
65. Medhāvilāsā'ssa'huvu'tṭhasālinī,
Kantā ca **sammohavinodanī**ti yā;
Tā **buddhaghosoti** satulyanāmika-
Māgamma jātā sujanathasādhini.
66. Aññā ca **pañcatṭhakathā**'bhidhammajे,
Bhāve nidhāye'ttha yathā'ssu suttarā;
Gambhīramatthesu paviddhabuddhitam,
Sampādanī satthu'tulattadīpanī.
67. **Sonāvhatherassa** paṭicca yācanam,
Tā yāya kaṅkhā vitaranti bhikkhavo;
Yā pātimokkhamhi, tadanvayāvhayam,
Saṁvaṇṇanam'kāsi sa dhīmatam varo.
68. Samattalokaṭṭhavibhāvirañjanā,
Kate'minā **dhammapadassa** vaṇṇanā;
Thiram samuddissa **kumārakassapam**,
Satam manam pītipaphullitam yayā.

69. Aññā’ssa yā suttanipāta-khuddaka-
Pāṭhatthadātā **paramatthajotikā**;
Samvaṇṇanā jātakatanti maṇḍanā,
Tā honti lokassa hitappadīpinī.
70. Nissesalokamhi pacāraṇicchā,
Laṅkāgatāna’ṭṭhakathāna’maddhā;
Yā theravādīna’mapūri buddha-
Ghosaggatherassa pabhāvaladdhā.
71. Bhaddam’sa nāmañca, guṇā manuññā,
Samaggagāmī’nukaronti tesam;
Sasaṅkasūrā hi sadātanā ye,
Lokam pamodañca karam̄ caranti.
72. **Subuddhagosassa** vibhāvisatti-
Pabyatti’mārabbha thirāsabhassa;
Samaggaloko hi sutheravāde,
Mānam pavaḍḍhesi anaññajātam.
73. **Buddhoti** nāmañ bhuvanamhi yāva,
Subuddhagosassa siyā na kiñhi;
Laddhā hi sādhūbhi mahopakārā,
Mahagghavittāniva taṁsakāsā.
74. Khīyetha vano na samuddhaṭopi,
Nanva’ssa nekā hi guṇā anantā;
Ko nu’ddhareyyā’ khilasāgarode,
Tathāpi maññantu sudhī sadā teti.

Chatṭhasaṅgītibhāranitthārakasaṅghasamitiyā pakāsitāyaṁ

Visuddhimagganidānakathā niṭṭhitā.